

**ROND
1900**

Vereniging Vrienden Nieuwe Kunst 1900

Artikel:
Power to the flower

Kunst bij huis:
Bogtman op celluloid

Tentoonstellingsagenda :
Drachten

Nieuwe uitgaven:
Julie de Graag

DECEMBER
2024
NR 4

BELANGRIJKE DATA

Op 8 maart 2025 organiseren we de Algemene Ledenvergadering van de VVNK in Jachtslot Mookerheide.

Aansluitend vindt ook de uitreiking plaats van de scriptieprijs. Reserveer die datum vast in uw agenda.

Op het omslag:
Martin Monnickendam, *Entr'acte*, 1912, olieverf. Allard Pierson theatercollectie.
Zie Tentoonstellingsagenda
Amsterdam Allard Piersonmuseum

INHOUD

Van de voorzitter	3
Verenigingsnieuws: Excursie Drents Museum	4
Braakensiek en de Zuiderzee Eef de Hilster	6
Egyptisch vlechten Emma Verwey	8
Flower to the power Annemiek Rens	13
Oproep nazaten Chris van der Hoef	16
Kunstenarsmonografie: Lizzy Ansingh	17
Oproep archiefvrijwilliger	19
Kunst bij huis: Bogtman op celluloid	20
Uitgelicht: Museum Westland	22
Boekbespreking Sanders compagnon van Berlage	24
Nieuwe uitgaven	28
Oproep Edith van Leckwijck	34
Haagse brug draait weer	35
Korte berichten	36
Tentoonstellingsagenda	37
Tentoonstellingsagenda kort	46
Het Snouck van Loosenpark in Enkhuizen	47
... en dan nog dit	48

COLOFON

De Vereniging Vrienden Nieuwe Kunst 1900 (VVNK 1900) is een landelijke vereniging voor iedereen met belangstelling voor Nederlandse kunst, kunstnijverheid en architectuur uit de periode 1880 tot 1940. Voor informatie over de vereniging, de activiteiten en het lidmaatschap: zie www.vvnk.nl.

De redactie van het blad Rond 1900 wordt verzorgd door Christine van Marle, redactiesecretaris (redactie@vvnk.nl) en Eddy Engelsman, redacteur. Met hulp van Lieske Tibbe. De vormgeving is van Frank van der Leer.

Het bestuur van de VVNK bestaat uit: Irene van Geest, voorzitter a.i. tevens evenementencoördinator (voorzitter@vvnk.nl en evenementen@vvnk.nl); Mart Franken, secretaris (secretaris@vvnk.nl); Ildis Zandleven, penningmeester (penningm@vvnk.nl); Jan de Bruijn; Emma Verweij en Jacob Brakenhoff. Het bestuur krijgt ondersteuning bij evenementen van Monique Middelhoff. Webmaster is Sipke van de Peppel voor de website: www.vvnk.nl. De ledenadministratie kunt u bereiken via ledenadm@vvnk.nl

De redactie heeft getracht van de afbeeldingen de rechthebbenden te achterhalen. Indien iemand desondanks meent rechten te doen gelden dan kan hij contact opnemen met de redactie, redactie@vvnk.nl.

VAN DE VOORZITTER

BESTUURSWISSELINGEN EN VACATURES

Oplettende lezers zal het opvallen dat de naam onder dit voorwoord nieuw is. Dick de Wildt, tot voor kort onze voorzitter, heeft in de bestuursvergadering van september laten weten dat hij het voorzitterschap niet langer kon combineren met zijn andere bezigheden.

Het bestuur dankt Dick voor de tijd en energie die hij als voorzitter in de vereniging heeft gestoken en we wensen hem veel succes bij zijn andere werkzaamheden.

Tegelijkertijd heeft het bestuur mij als vice-voorzitter verzocht om voorlopig de taken als voorzitter over te nemen. Op de Ledenvergadering zal een formeel besluit genomen moeten worden over de invulling van de voorzitters-vacature.

Op de eerstvolgende bestuursvergadering zullen we ons beraden over de invulling van diverse bestuursfuncties, op korte en iets langere termijn. Onze penningmeester heeft al laten weten dat hij er in 2026 mee ophoudt. Het verdient aanbeveling om uit te kijken naar een opvolger, zodat die al kan meelopen voordat hij of zij het stokje overneemt. Daarbij komt dat Ids Zandleven, onze huidige penningmeester, nog een taak vervulde, namelijk die van ICT-deskundige (website en email). Is er iemand die kennis en ervaring heeft op dit terrein en de vereniging ondersteuning kan bieden?

Het bestuur heeft ook bericht ontvangen dat Ria Snoek, die de ledenadministratie op zich had genomen, er met ingang van 1 januari 2025 mee ophoudt. Op korte termijn zoeken we dus iemand voor de ledenadministratie, dat wil zeggen het bijhouden van wijzigingen in het ledenbestand. Op een later tijdstip, in 2026, moet er een nieuw bestuurslid voor de organisatie van de evenementen komen, omdat dan de bestuurstermijn van de huidige afloopt.

Al eerder hebben we gemeld dat we op zoek zijn naar een archief-vrijwilliger. Wie kan een aantal ochtenden of middagen besteden aan het op orde brengen van ons archief? Misschien iets om met z'n tweeën te doen, dan is het zo gepiept.

Het is duidelijk dat we wat bestuurlijke zaken moeten oplossen, maar dat pakken we voortvarend op. Dat geldt ook voor de plannen die al eerder zijn genoemd: een mogelijke naamswijziging en het aantrekken van jongere leden. Daarvoor moet nog wel wat overleg plaats vinden, voordat het gerealiseerd kan worden.

Intussen gaan de normale activiteiten ook door: we organiseren excursies en de redactie maakt weer nieuwe uitgaven van Rond 1900. Ook de uitreiking van de scriptieprijs staat weer op het programma. Zo blijven we een vereniging waar altijd iets te doen is of altijd iets te beleven valt.

*Namens het bestuur van de VVNK
Irene van Geest
(voorzitter ad interim)*

Jan van der Zee, Affiche, ca.1930, linoleumsnede en gouache op papier, 37,5 x 55 cm. Groninger Museum, Collectie Stichting De Ploeg.

Excursie Drents Museum De Buitenplaats in Eelde met de tentoonstelling **Power to the flower**

Tekst en foto's: Eddy Engelsman

Op zaterdag 26 oktober jl. waren VVNK-leden te gast bij het zojuist geopende Drents Museum De Buitenplaats in Eelde, het eerste museum in Nederland speciaal voor art- nouveaukunst. Hoogtepunt was de tentoonstelling 'Power to the flower', met kunstwerken waarin de bloem centraal staat. Zie de tentoonstellingsagenda.

Afb. 1. Harry Tupan, directeur Drents Museum en VVNK-leden in het museumrestaurant.

Harry Tupan, directeur van het Drents Museum, opende het evenement (afb. 1). Hij benadrukte dat de collectie Stichting Schone Kunsten rond 1900 (de SSK is de voorloper van de VVNK) na 60 jaar eindelijk een eigen museum heeft. Dat die collectie vele decennia geleden bij het Drents Museum zou worden ondergebracht was in het begin trouwens geen uitgemaakte zaak. 'Alle kunstobjecten in ons museum zijn eigendom van de provincie Drenthe, en om even te schetsen hoe de provincie destijds wantrouwig tegenover SSK-collectie stond: een provincieambtenaar omschreef die collectie denigrerend als een 'zolderopruiming'. Inmiddels 'staat' de kunst uit onze periode als een huis. 'De collectie mag niet vervreemd worden en is voor eeuwig verankerd', zei Tupan

Afb. 3. Gerrit Willem Dijsselhof, ontwerp behang 'Tuinboon', 1898, olieverf op doek. Drents Museum, schenking Stichting Schone Kunsten rond 1900.

Afb. 2. Annemiek Rens, Hoofdconservator Drents Museum.

geruststellend.

Eelde is een plaats met een jaarlijks bloemencorso en een bloemenveiling. De Gemeente Tynaarlo vond daar wel een museum bij passen, en nam

Afb. 4. VVNK-leden in het museum.

het initiatief om van het niet meer goed lopende museum De Buitenplaats iets nieuws te maken. De art nouveau, en nu helemaal de tentoonstelling over bloemen, past behalve bij bloemendorp 'Eelde', ook goed bij de 'organische' architectuur of 'living architecture' van het museumgebouw van de architecten Ton Alberts & Max van Huut uit 1996. Omdat Harry Tupan een betere bereikbaarheid en ontsluiting van het museum wil, praat hij binnenkort met het regionale busbedrijf. Dat moet goed komen, gezien ook de steun hierbij van de Gemeente Tynaarlo, die ruim een miljoen in het museum heeft geïnvesteerd.

Annemiek Rens, hoofdconservator van het Drents Museum, gaf een nadere uitleg over de tentoonstelling (afb. 2). Ze heeft in de inmiddels tot 40.000 stukken aangegroeide museumcollectie heerlijk kunnen 'grasduinen'. Mooi ingedeeld naar thema's als Liefde, Kracht, Hoop en Troost, leverde dat topstukken en verrassende objecten op, zoals het ontwerp voor behang 'Tuinboon' van Gerrit Willem Dijsselhof (1866-1924) (afb. 3).

Zie het artikel elders in dit nummer voor Annemieks gehele inleiding.

Het Drents Museum De Buitenplaats nam ons op een stralende dag mee in de verbeelding van bloemen rond 1900 op een schitterende plek (afb. 4-5). De eerste tentoonstelling in De Buitenplaats bleek een succes. Het was een warme ontvangst, met enthousiaste toespraken, een lekkere lunch, een mooie tentoonstelling en een prachtige tuin (van Copijn-landschapsar-

Afb. 6. Fons Bemelmans (1938), Harpspeelster, 1983, brons, met museumgebouw.

Afb. 5. Jacob van Rossum (1881-1963) (ontw.), Haagsche Plateelfabriek Rozenburg, Den Haag (uitv.) deel servies met decor van chrysanten, 1901, eierschaalporselein, Drents Museum.

chitecten) met 34 beelden (afb. 6). Dat alles, met als toetje een bezoek aan de door onder anderen Matthijs Röling en Wout Muller beschilderde binnenwanden van het naastgelegen eeuwenoude Nijsinghuis, maakte het bezoek tot een zeer geslaagde hernieuwde kennismaking met het museum.

Met grote dank aan onze evenementencommissie: Irene van Geest en Monique Middelhoff.

BRAAKENSIEK EN DE ZUIDERZEE

BRAAKENSIEK EN DE ZUIDERZEE

Eef de Hilster

Thea en ik zijn jaren actief geweest bij Museum Het Schooltje van Dik Trom in Etersheim (Oosthuizen, gemeente Edam–Volendam) aan de dijk van de voormalige Zuiderzee. Dit schooltje is van 1882 tot 1939 in gebruik geweest als één-klassig schooltje. De eerste hoofdonderwijzer van dit vroegere schooltje was C. Joh. Kieviet. Hij schreef in de onderwijzerswoning zijn eerste Dik Tromboek *Uit het leven van Dik Trom* in 1891. Pas toen de tweede editie (1899) was geïllustreerd door Johan Coenraad Braakensiek (1858-1940) begon dit boek zijn opmars in de kinderliteratuur. Inmiddels zijn van dit boek meer dan 100 drukken verschenen en is het enkele jaren geleden uitgeroepen tot boek van de eeuw. Thea maakte in 2015 een tentoonstelling over het werk van Braakensiek. Door Het Schooltje hebben we kennisgemaakt met het werk van Johan Braakensiek als illustrator. Hij ontwierp boekbanden en illustreerde boeken van verschillende uitgevers zoals Kluitman, Van Holkema & Warendorf, en Valkhoff & Co.

Bij een veiling verwierven we kortgeleden een leuk schilderijtje van Braakensiek dat zonder titel werd aangeboden (afb. 1). Afgebeeld was een Volendamse die een emmer water gooit naar een goedgeklede heer op een hek. Thuisgekomen verwijderden we voorzichtig het krantenartikel (ter gelegenheid van Braakensieks 100ste geboortjaar) dat met plakband achterop geplakt was (afb. 2). We werden verrast door het etiket dat op het paneeltje vrij kwam (afb. 3). Het vermeldde naam en adres van de inzender voor een tentoonstelling: *Joh. Braakensiek en Overtoom 294*. De titel van het paneeltje was

Tegen Zuiderzee demping en het kostte destijds 500 gulden zonder lijst. Omdat de datering ontbrak zijn we verder op zoek gegaan naar meer informatie over het werk.

Braakensiek was naast boekillustrator ook van 1886 t/m 1931 de tekenaar van het bijvoegsel van *De Amsterdammer* dat door het groene kaft *De Groene* werd genoemd. In de wekelijkse 'platenvergadering' van de redactie, journalisten, schrijvers en Braakensiek werd o.a. het onderwerp van de wekelijkse politieke prent vastgesteld. Als de schets van Braakensiek werd goedgekeurd, werkte hij die verder uit op de lithosteen. Die litho kon dan worden gedrukt als losse bijlage. Hij heeft zo meer dan 2000 tekeningen voor *De Groene* gemaakt.

We kwamen erachter dat de Zuiderzee vaker in de bijlage is gebruikt, zoals in 1892 *Groote schoonmaak met Zuiderzee-water* waarin minister Lely optreedt en in 1918 *De Droogmaking van de Zuiderzee* met de tekst *Nederlandse annexionisme "Verover mij dit land!"*. Tot onze verrassing bleek

Afb. 1. Joh. Braakensiek, Tegen Zuiderzee demping, olieverf op paneel, 30x40 cm (lijst 40x50), 1925-1932.

de watergooiende Volendamse van ons paneeltje te zijn afgebeeld op de bijlage van 25 juli 1925 (afb. 4). In de waterstraal stond geschreven 'COLIJN'. De titel was *Colijn kabinetsformateur* en de beschrijvende tekst: De Nederlandsche Maagd: "Is zoo'n douche je met deze hitte nog te koud?". Kennelijk was Braakensiek – of De Groene – sterk gekant tegen de plannen voor afsluiting van de Zuiderzee. Braakensiek behoorde tot de eerste leden van Kunstenaarsvereniging Sint Lucas. Het weekblad *De Kunst* van 4 juni 1932 vermeldde dat in de tentoonstelling van deze vereniging in het Stedelijk Museum in Amsterdam een werk hangt van Braakensiek: "...een grappige voorstelling van eene "tegenstandster" der Zuiderzee-demping.". Dit kan alleen maar slaan op ons schilderijtje. Het werk is daarmee te dateren tussen 1925 en 1932.

Het paneeltje past uitstekend in onze kunstcollectie waaronder een grote aardewerkcollectie van de aardewerkindustrie die in 1927, mede dankzij de Zuiderzeesteunwet van 1925, in het voormalige Zuiderzee-dorp Huizen (NH) ontstaan is. Het paste ook bij het door Potterie de Driehoek (Huizen) in 1982 uitgebrachte servies Zuiderzee dat een golfreliëf heeft. Het was toen 50 jaar geleden dat de Afsluitdijk gesloten werd. Het servies wekt bij een enkele antiquair verwarring: ze dateren het soms jaren '20-'30 van de vorige eeuw! Zo mooi is het servies.

Afb. 4. Bijlage *De Groene* van 25 juli 1925: *Colijn kabinetsformateur*, *De Nederlandsche Maagd*: "Is zoo'n douche je met deze hitte nog te koud?", 26x37.5 cm, afbeelding IISG.

Afb. 2. Achterzijde lijst voor verwijdering artikel.

Afb. 3. Etiket achterzijde paneel.

EGYPTISCH VLECHTEN

Egyptisch Vlechten - Een eeuwenoude trend aan het begin van de twintigste eeuw

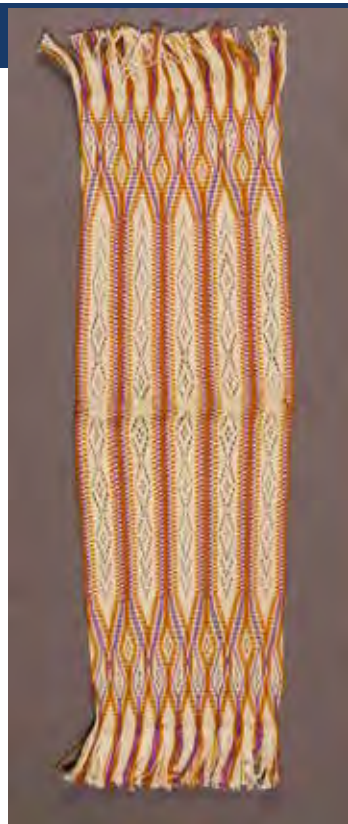
Emma Verweij, junior conservator en collectie-medewerker bij het Zilvermuseum in Schoonhoven en collectieregistrator bij het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Daarnaast is ze junior bestuurslid van de VVNK waar zij probeert jongeren te enthousiasmeren voor de vereniging.

Elisabeth Siewertsz van Reesema (1862-1922) en Els Nierstrasz (1871-1931) stonden in het begin van de jaren twintig van de vorige eeuw aan de wieg van een nieuwe trend in Nederland: het maken van historisch vlechtwerk. Dit onafscheidelijke duo was eigenaar van de winkel 't Spinnewiel, met vestigingen in Arnhem, Zwolle en Nijmegen. Hun

Afb. 2. Egyptisch vlechtwerk met een houten raam. Uit: Elisabeth Siewertsz van Reesema en Elis Rogge, *Egyptisch Vlechtwerk. Handleiding voor het aanleren der techniek met vele verklarende platen en afbeeldingen van voltooide werkstukken*, in het tijdschrift *De Vrouw en haar Huis*, 1921.

Afb. 1. Loper of kleedje, ontwerper onbekend, Egyptisch vlechtwerk, 1938, h ca. 62,5 cm x b ca. 17,5 cm/elastisch. Collectie Centraal Museum Utrecht. Schenking 1984.

inspiratie kwam uit het boek *Antike Handarbeiten* van de Oostenrijks-Hongaarse Louise Schinnerer uit 1895. In een poging dit handwerk te doen herleven beschrijft Schinnerer in haar boek verschillende technieken van de oudste gevlochten stoffen afkomstig uit antieke culturen.

Een herontdekte techniek

Het vlechten als in de oudheid had rond 1900 de naam 'Egyptisch vlechten' (afb. 1). Het 'Egyptisch' in de naam is niet helemaal correct. Het was weliswaar afgeleid van Oudegyptisch textiel, maar het werd ook in andere historische periodes gemaakt. Zo draagt het welbekende 'meisje van Yde' in het Drents Museum -ze moet rond het jaar nul hebben geleefd- ook textiel met deze techniek. De naam Egyptisch vlechten kwam voort uit textiele voorwerpen die in de negentiende eeuw werden gevonden bij opgravingen in Egypte. Het was bij een Oudegyptische begrafenis gebruikelijk om de overledene in verschillende textiele doeken te kleden. Tegenwoordig wordt de techniek van 'Egyptisch vlechten' ook wel 'Sprang' genoemd.

Oudegyptisch vlechtwerk werd lange tijd in Egypte gemaakt, van 5000 voor Christus tot ver in de middeleeuwen. Kledingstukken waren met veel zorg en kunde gemaakt. Textiel was in het algemeen een relatief duur product in het oude Egypte. Daarom waren het gekoesterde eigendommen die de identiteit van hun eigenaar toonden. Het dragen was een statussymbool. Vandaar ook dat met een -bemiddelde- overledene meerdere lagen textiel, zoals tunica's, mutsen, sjaals, mantels, sokken en broeken werden mee begraven. Ook werd niet-lichaamsgebonden textiel, zoals beddengoed, wandbehang, en vloer- en wandkleden, aan een overledene meegegeven (*Geralda Jurriaans-Helle e.a., Textiel uit Egypte. Tentoonstellingscatalogus Rijksmuseum van Oudheden, 2020*). Dankzij de stabiele klimaatomstandigheden in dergelijke graven kwam dit textiel bij opgravingen na duizenden jaren weer goed tevoorschijn. Veel van de technieken die gebruikt werden voor het maken van dit eeuwenoude textiel waren onbekend voor de onderzoekers in de negentiende eeuw. Na de herontdekking ervan werd het een gewild verzamelobject en meermaals in musea tentoongesteld. Het nadeel van de populariteit was dat de gerafelde delen van dit oude textiel soms werden bijgeknipt om ze aantrekkelijker te maken.

De herontdekking van het Oudegyptische textiel paste in de negentiende eeuw in een toegenomen belangstelling voor het oude Egypte in het algemeen. Een antieke textielcollectie was vanaf 1883 te zien in het Museum für angewandte Kunst (MAK) in Wenen. Het museum wist een substantiële collectie archeologisch textiel te verwerven, die in kunstkringen snel werd opgemerkt. Onderzoeker Louise Schinnerer zou met steun van de Oostenrijks-Hongaarse overheid een onderzoek uitvoeren naar het historisch Egyptisch en Roetheens (Oekraïens) textiel. Zij publiceerde haar bevindingen in het eerdergenoemde boek *Antike Handarbeiten*.

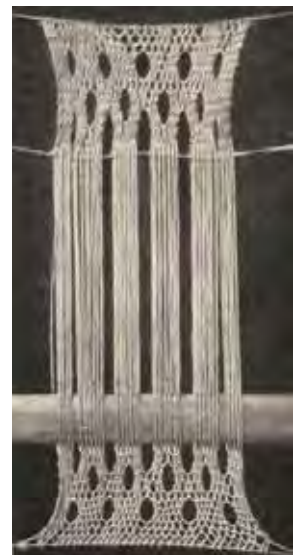
De techniek van Egyptisch vlechten

Egyptisch vlechten begint met een houten weefraam, een eenvoudig gereedschap dat gemakkelijk thuis kon

worden gemaakt. Het weefraam bestaat uit twee verticale zijspijlen die boven- en onderaan met elkaar verbonden zijn door een horizontaal balkje (afb. 2). Hierop worden de 'kettingdraden' gespannen. Kettingdraden zijn de verticale draden die strak op het weefraam worden bevestigd: de ruggengraat van het vlechtwerk. Nadat de verticale kettingdraden zijn gespannen, worden ze om elkaar heen gedraaid, zodat aan beide zijden van het werk hetzelfde patroon ontstaat. Om te zorgen dat de vlecht niet weer uit elkaar draaide, gebruikten vlechters een houten lat of 'zwaard' om alles op zijn plek te houden. Uiteindelijk komt de vlecht samen in het midden en wordt deze hier afgehecht. Dat het werk aan beide kanten hetzelfde eruitziet is wat deze methode uniek maakt en onderscheidt van andere vlecht- of weeftechnieken. Rond 1900 werd Egyptisch vlechten dan ook gezien als een opzichzelfstaande techniek. Er kunnen verschillende patronen en ontwerpen worden gecreëerd door te variëren met gekleurde draden en de manier waarop deze worden gevlochten. Dit geeft de mogelijkheid om complexe ontwerpen te maken (afb. 3a en b). De techniek vereist geduld en precisie, omdat elke draad zorgvuldig moet worden geplaatst om het gewenste patroon te bereiken.

Wanneer het vlechtwerk in het midden samenkomt, omdat zowel boven als onder dezelfde vlecht is ontstaan, wordt de vlecht afgehaakt. Dit

Afb. 3a en 3b. (Het maken van) gaatjes in Egyptisch vlechtwerk. Uit: zie afb. 2.

Afb. 4. Beugeltas, Elisabeth Siewertsz van Reesema, ca. 1900-1920, 1 38,5 cm x b 15 cm. Collectie Museum Boijmans van Beuningen.

AFB. I. MUTS UIT HET METROPOLITAN MUSEUM TE NEW YORK.

Afb. 5. Oud-Egyptische muts. Collectie Metropolitan Museum New York. Uit: Siewertsz van Reesema, *Een oud-Egyptische muts*, Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift, 1921.

houdt in dat de losse uiteinden van de inslagdraden worden vastgezet, zodat het vlechtwerk niet uit elkaar valt. Deze laatste stap voltooit de creatie. Werkstukken in de Egyptische vlechtwerktechniek zijn vaak te herkennen aan de afhechtingslijn in het midden.

Doordat gedacht werd dat dit soort vlechtwerk niet met een machine uit te voeren was, en de gebruiksvoorwerpen die wel nodig waren om dergelijk vlechtwerk te realiseren uiterst eenvoudig waren, werd het gezien als het meest zuivere en authentieke handwerk dat men kon maken (*Elis M. Rogge, Egyptisch vlechtwerk, 1933*).

Een onmisbare pionier

De technieken uit de oudheid werden uit de doeken gedaan door Schinnerer. Via het boek van deze Oostenrijks-Hongaarse kwam Elisabeth Siewertsz van Reesema er omstreeks 1904 voor het eerst mee in aanraking. Ze was al sinds 1881 lid

van de vereniging Tesselschade, die handwerken verkocht en vrouwen financieel steunde door ze de mogelijkheid te bieden hun handwerken te verkopen. Langzamerhand werd Siewertsz van Reesema een onmisbare stem in het textielcircuit van Nederland in de periode rond 1900, en de grootste pleitbezorger van deze techniek. In de handleiding *Egyptisch Vlechtwerk* voor het tijdschrift *De Vrouw en haar Huis* (1921) bespreekt Siewertsz van Reesema bondig de techniek en haar geschiedenis met de techniek. Ze noemt ook de namen van Els Nierstrasz en Luthera van den Berg vanwege hun bijdragen aan dit vakgebied. Het tijdschrift *De Vrouw en haar Huis* bracht meerdere handboeken uit voor handwerk en daarmee ook voor Egyptisch vlechten. Met behulp van deze handboeken kon men thuis zelf aan de slag. Ook werd het vlechtwerk verkocht bij 't Spinnewiel, de winkel van Siewertsz van Reesema en Nierstrasz

(afb. 4). Het Egyptisch vlechtwerk bood niet alleen een plezierig tijdverdrif, het had ook een wetenschappelijke basis. Dit komt vooral naar voren in het boek *Contribution to the early history of textile technics* (1926) waar Siewertsz van Reesema aan begonnen was, maar door haar overlijden in 1922 niet heeft kunnen afmaken (*Bertha Bake in VANK-jaarboek 1922*). Haar partner Els Nierstrasz nam de taak op zich om deze publicatie toch uit te geven. Siewertsz van Reesema had voor de publicatie oud textiel bekeken in het Rijksmuseum voor Etnografie in Leiden (nu Wereldmuseum), het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden en het Rijksmuseum in Amsterdam. Daarnaast had ze contact gezocht met de directeur van het Metropolitan Museum of Art in New York om foto's te bemachtigen (afb. 5).

Oud ambacht in een nieuw jasje

Het Egyptisch vlechtwerk dat rond 1900 gemaakt werd kende twee toepassingen: een historische reconstructie (afb. 6a en b) en een moderne interpretatie van de techniek. Een kleine groep kunstenaars, zoals Siewertsz van Reesema en Nierstrasz, wilde alleen textiele werken maken die modern of eigentijds waren. Oubollige handwerkjes werden door deze groep overboord gegooid en maakten plaats voor nieuwe materialen en intrigerende technieken, zoals het Egyptisch vlechten. Met de historische techniek werden theemutsen (afb. 7), tassen, sjaals en andere voorwerpen gemaakt. Egyptisch vlechten resulteert in een uiterst elastisch weefsel dat zeer geschikt was voor mutsen en sjaals, maar ook voor moderne toepassingen, zoals op afb. 4.

Na het overlijden van Elisabeth Siewertsz van Reesema werden haar inspanningen voor het Egyptisch vlechtwerk niet vergeten. In 1933 zorgde Elisabeth Rogge, een belangrijk figuur in de wereld van textiele ambachten rond 1900, ervoor dat Elisabeths handleiding uit 1921 opnieuw werd uitgegeven. Blijkbaar was de techniek na twaalf jaar nog steeds relevant genoeg om een nieuwe uitgave van de handleiding te publiceren. In de handleiding zijn een paar nieuwe foto's opgenomen, zoals het werk van de leerlingen van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs in Amsterdam. Ook het werk van Bertha van Kerkhoven (1890-1973) is in de nieuwe uitgave opgenomen. Haar partner Abraham de Miranda (1888-1946) maakte ontwerpen voor Egyptisch gevlochten voorwerpen, waarna Van Kerkhoven ze uitvoerde. De foto's tonen de grote hoeveelheid gebruiksdoeleinden van de voorwerpen. Zo werden niet alleen, net zoals in het Oude Egypte, mutsen en sjaals gemaakt, maar ook kleedjes, wandkleden, lampenkappen en theemutsen (afb. 8 en 9). In deze periode werden ook steeds meer demonstraties gegeven van het vlechtwerk en de gebruikte technieken. Het was een manier om ook anderen enthousiast te krijgen voor het ambacht. Prinses Juliana toonde in 1937 zelfs grote belangstelling. Bij tentoonstellingen werden de vaardigheden getoond die nodig waren voor het maken van de gepresenteerde voorwerpen. Onder anderen kunstenaars Cathy Waayer en Rie Knapper verzorgden veel van dit soort presentaties. Waayer was lid van de groep De Trekvogels, waarmee ze tentoonstellingen door heel het land organiseerde.

De groep trok als trekvogels door het land, waardoor het voor meer mensen mogelijk was om de techniek van dichtbij te zien (*Marjan Groot in Vrouwen in De vormgeving in Nederland. 1880-1940*).

Afb. 6a en 6b. Reconstructie van een muts uit een Egyptisch graf. Uit: zie afb. 5.

Afb. 7. Gevlochten theemuts van blauwgroene zijde met zwarte strepen.

Uit: Siewertsz van Reesema en Rogge. *Egyptisch Vlechtwerk*, 1921. Nu in collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Emancipatie door vlechtwerk

Eén van de redenen voor kunstenaars om handwerk te maken dat leek op oude handwerken was dat men dacht dat het een volkskunst was die getuigde van een 'aangeboren kunstzin'. Geloofd werd dat deze kunstzin hen in hun eigen moderne tijd was afgenomen door de ontwikkeling van de beschaving of het gedachteloos nadoen van de heersende mode. Door de opkomst van machinale productie werden veel voorwerpen gedecoreerd met gekopieerde (Europese) ornamenten uit het verleden. Het direct kopiëren van ornamenten getuigde volgens velen van artistiek verval. Kunstenaars gingen op zoek naar nieuwe inspiratiebronnen om zo tot een nieuwe vormgeving te komen die paste bij de eigen tijd. Daardoor had die nieuwe vormgeving ook een zekere mate van originaliteit. Net als bij de oude Egyptenaren paste hun vlechtwerk in de tijd waarin zij leefden. Voor de zoektocht naar originaliteit, waarop de nieuwe stijl, of art nouveau, gebaseerd moest worden, werd over de landsgrenzen en in het verleden gezocht naar bronnen die nog niet waren aangetast door de 'ontwikkeling van de beschaving', noch klakkeloos gekopieerd waren, zoals gotische,

renaissance en barokke decoraties. De

Afb. 8. Kleedje, Abraham de Miranda (ontw.) en Bertha van Kerkhoven-de Miranda (uitv.), vóór 1933. Uit: Elis Rogge. *Egyptisch Vlechtwerk*, 1933.

Egyptische oudheid, die door de recente opgravingen in de schijnwerpers was komen te staan, vormde een ideale inspiratiebron.

Tot slot moet benadrukt worden dat het Egyptisch vlechten een blijvende invloed had op de emancipatie van vrouwen in Nederland. Het waren immers vooral vrouwen die zich bezighielden met deze techniek. Met de verspreiding van de techniek door middel van zelf opgerichte winkels en zelfgeschreven handleidingen streefden vrouwen naar economische onafhankelijkheid en erkenning van hun vaardigheden. Ze probeerden actief het als 'vrouwelijk' bestempelde handwerk te professionaliseren. Dit werd ondersteund door de verkoop van Egyptisch vlechtwerk in winkels als die van Siewertsz van Reesema en Nierstrasz. Bovendien maakten Nederlandse kunstenaars de weg vrij voor een diepgaander studie van historische textielambachten. Dit gebeurde voornamelijk door bestudering van fysieke artefacten in Nederlandse musea. Deze praktische benadering van historische technieken bood niet alleen inzicht in de werkwijze van oude culturen, maar diende ook als inspiratiebron voor het moderne vlechtwerk in Nederland.

Tegenwoordig wordt de techniek van Egyptisch vlechten of Sprang door nog maar weinig mensen beoefend. Niettemin biedt ze een fascinerende inblik in de verbinding tussen historisch vakmanschap en moderne kunst. Het Egyptisch vlechtwerk belichaamt

Afb. 9. Tas met dubbel vlechtsel, Abraham de Miranda (ontw.) en Bertha van Kerkhoven-de Miranda (uitv.), vóór 1933. Uit: Elis Rogge. *Egyptisch Vlechtwerk*, 1933.

de zoektocht naar authenticiteit en artistieke vernieuwing. Opvallend en wellicht ook paradoxaal is dat de oudste historische textielwerken een inspiratiebron waren voor het meest moderne vlechtwerk in Nederland.

POWER TO THE FLOWER

BLOEMEN IN DE ART NOUVEAU

Annemiek Rens, hoofdconservator Drents Museum

Een grote inspiratiebron voor de kunstenaars rond 1900 zijn bloemen. De bloem staat symbool voor de komst van een nieuwe tijd, want bloemen dragen zaad voor een nieuw leven. Rond 1900 zoeken kunstenaars overal in Europa naar een nieuwe stijl. Het antwoord is de art nouveau of Jugendstil, die in Nederland 'Nieuwe Kunst' heet. Sierlijke vormen, geïnspireerd door de natuur, staan centraal. Iets later, rond 1920, volgt de art deco, met zijn strakkere lijnen en geometrische vormen.

Een belangrijk uitgangspunt in de kunst tussen 1880 en 1940 is dat kunstenaars schoonheid willen toevoegen aan het dagelijks leven. Niet alleen via schilderijen, maar ook in gebruiksvoorwerpen.

Over alle details wordt nagedacht: van het behang en de lampen tot het servies in de keuken en de scharnieren op de kast. In dit alles speelt de bloem vaak een grote rol.

In pas opgerichte kunstnijverheidsopleidingen leren jonge kunstenaars om bloemen te tekenen. Eerst natuurgetrouw, vervolgens steeds verder vereenvoudigd en teruggebracht tot de essentie. Deze gestileerde bloemen dienen als ornamenten in behang, stoffen, meubels en allerlei andere versieringen. Ook in de beeldende kunsten staan bloemen vaak centraal, en dan in het bijzonder om hun symboliek. Bloemen krijgen van kunstenaars als het ware een 'codetaal' mee om

Afb. 1. Chris Lebeau (panelen), Willem Kromhout (1864-1940) (omlijsting), Kamerscherm met een symbolische aankondiging van een nieuwe kunst, 1903, batik op zijde, eikenhout. Drents Museum (schenking Stichting Schone Kunsten rond 1900).

Afb. 2. Rie Cramer, *Sprookjesvoorstelling*, 1914, aquarelverf op papier. Drents Museum (schenking Stichting Vrienden van het Drents Museum).

gevoelens en ideeën weer te geven. De kunstenaars rond 1900 spreken die taal als geen ander. Ze geven bloemen vaak op een subtiele manier allerlei betekenissen mee. Zo staat de lelie voor onschuld en spiritualiteit, de roos voor liefde en wederopstanding en is de papaver het symbool van dromerigheid en vergankelijkheid.

Bloemeninspiratie

Deze bloemeninspiratie staat centraal in de openingstentoonstelling *Power to the Flower – Bloemen in de art nouveau van Drents Museum De Buitenplaats in Eelde*. In dit nieuwe museum draait het om de kunst rond 1900, met de rijke collectie van het Drents Museum als uitgangspunt. Deze verzameling van zo'n 40.000 objecten beeldende en toegepaste kunst is voor een belangrijk deel bijeengebracht door de Stichting Schone Kunsten rond 1900, de voorloper van de Vereniging Vrienden Nieuwe Kunst 1900. De tentoonstelling is volledig samengesteld op basis van deze collectie. Het depot is binnenstebuiten gekeerd en deze zoektocht levert verrassende vondsten op die de diversiteit van de kunstenaars rond 1900 goed in beeld brengt. Zes voorbeelden van objecten uit de collectie waar bloemen de inspiratie vormen worden hier uitgelicht.

Kamerscherm Chris Lebeau

Waar de Franse en Belgische art nouveau veel zwierige lijnen heeft, is de Nederlandse Nieuwe Kunst wat meer ingetogen. Chris Lebeau (1878-1945) illustreert dit in een indrukwekkend kamerscherm dat een symbolische aankondiging van de Nieuwe Kunst vormt (afb. 1). In zes kunstige panelen zijn in de batiktechniek uit Nederlands-Indië op lappen zijde verschillende thema's afgebeeld. Van links naar rechts: een zonnebloem, de schilderkunst, de architectuur, de beeldhouwkunst, de kunstnijverheid en een lotus. Een aankondiging vol hoop en belofte.

Sprookjesvoorstelling Rie Cramer

Met haar illustraties voor sprookjesboeken is kunstenaar Rie Cramer (1887-1977) een succesvol zakenvrouw (afb. 2). In haar auto rijdt ze heel Europa

door terwijl ze op hotelkamers haar tekeningen maakt. Ze illustreert maar liefst 120 boeken, waarvan sommige nog steeds herdrukt worden. Deze grote aquarel uit 1914 maakt ze waarschijnlijk als zelfstandig kunstwerk. Hij laat je verlangen naar verre oorden. De kleine witte bloemen sieren de tekening als fonkelende sterren aan de hemel.

Batikbloemen Bertha Bake

Bertha Bake (1880-1957) is een van de belang-

Afb. 3. Bertha Bake, *Batikproeven met bloemmotief*, circa 1910, batik op perkament. Drents Museum (schenking Stichting Schone Kunsten rond 1900).

Afb. 4. Carel Adolph Lion Cachet (ontwerp), Goedewaagen, Gouda (uitvoering), Tegeltafel met vaas met tulpen, circa 1928, Keramiek met goudluster. Drents Museum.

rijkste batikkers van haar tijd. Ze beheerst de Javaanse techniek als geen ander. Daarbij worden gekleurde decoraties met behulp van een waslaag op stof of perkament aangebracht. Bloemmotieven lenen zich hier perfect voor. In deze proeven is goed te zien hoe bloemen ornamenten worden in een bijna geometrisch patroon van strakke lijnen (afb. 3).

Tegeltafel Carel Adolph Lion Cachet

In de eerste helft van de twintigste eeuw is het enorm populair om op reis te gaan met een stoomschip. De welgestelde klasse kan tijdens zo'n reis baden in luxe. Kunstenaar Carel Adolph Lion Cachet (1864-1945) ontwerpt interieurs van bijna honderd stoomschepen. Zijn meubels, wandpanelen en tapijten zijn overdadig gedecoreerd en soms voorzien van goud. Zie dit tableau met een tulpenvaas en goudkleurige tegels (afb. 4).

Rozen van Thomasine Cornelder-Doffegnies

Met veel schwung en subtiële kleurnuances schildert Thomasine Cornelder-Doffegnies (1865-1937) deze rozen in aquarelverf op papier (afb. 5).

De waterige verf geeft een romantische sfeer aan het geheel. De roos staat dan ook symbool voor de liefde. Bloemstillevens zijn de specialiteit van Cornelder-Doffegnies. Ze laat ze zien op tentoonstellingen in binnen- en buitenland.

Magnolia van Simon Moulijn

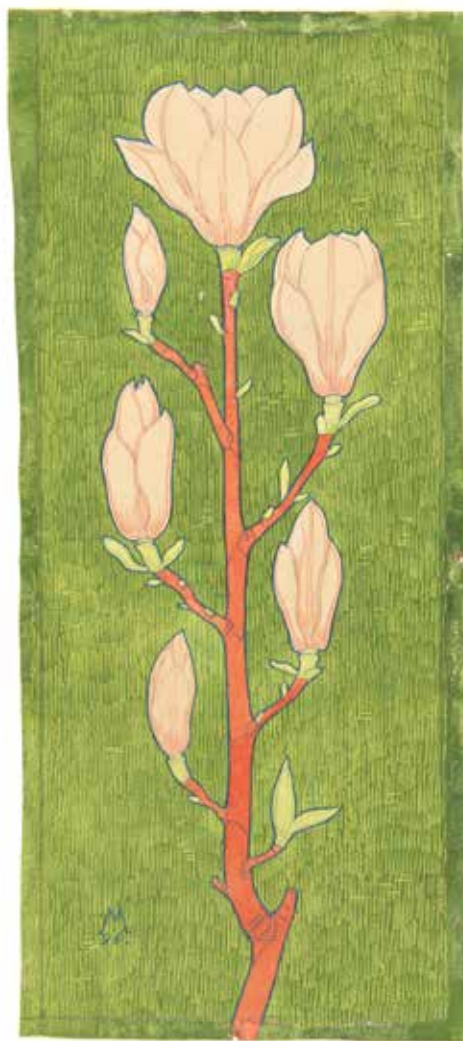
Kleur en vorm: dat is waar het om draait bij Simon Moulijn (1866-1948). Hij zet deze magnoliatak tegen een groene achtergrond (afb. 6). In sierlijke lijnen komen de bloemen steeds verder uit de knop.

Afb. 5. Thomasine Cornelder-Doffegnies, Rozen in bolvormige vaas, ongedateerd, aquarelverf op papier. Drents Museum (schenking Stichting Schone Kunsten rond 1900).

Bijna Japans. De magnolia krijgt in de taal van de bloemen de betekenis van waardigheid mee. Dat gevoel weet Moulijn perfect te vangen.

Organische architectuur

Power to the Flower – Bloemen in de art nouveau wordt getoond in het museum paviljoen van Drents Museum De Buitenplaats dat is ontworpen door architecten Alberts & Van Huut. Het museumcomplex uit 1996 kun je opvatten als één groot kunstwerk waarin kunst en natuur versmelten. Alberts & Van Huut laten zich in bijzondere mate inspireren door de art nouveau: 'Wij hebben onze manier van bouwen de naam 'organische architectuur' gegeven. [...] Eigenlijk is de organische architectuur een voortzetting van de Jugendstil' zegt Ton Alberts erover. Begin 2024 is Museum De Buitenplaats onderdeel van het Drents Museum geworden. Het museum in Eelde (tussen Assen en Groningen) kenmerkt zich door het twintigste-eeuwse museum paviljoen met bijbehorende tuin en het zeventiende-eeuwse Nijsinghuis met muurschilderingen van de Noordelijke Figuratieven. In het nieuwe Drents Museum De Buitenplaats staat de kunst uit periode rond 1900 centraal. De openingstentoonstelling is te zien tot en met 6 april 2025. Wij hopen de VVNK-leden en alle liefhebbers van onze periode er vanaf nu met regelmaat te mogen verwelkomen!

Afb. 6. Simon Moulijn, *Magnoliatak*, 1896, krijt op papier. Drents Museum (schenking Stichting Schone Kunsten rond 1900).

OPROEP

Nazaten Chris van der Hoef

De Vereniging voor Penningkunst (VPK) viert volgend jaar haar honderdjarig bestaan en zal dat onder andere doen door aandacht te geven aan vernieuwer van de penningkunst, beeldhouwer en keramist Chris van der Hoef (1875-1933), die in datzelfde jaar zijn 150ste geboortedag heeft. Er zal onder andere door de Vereniging een penning worden uitgebracht. Wij vragen ons af of er nog nazaten van hem in beeld zijn. Bent u een nazaat of kent u een iemand die daar meer van weet, dan doet u ons een groot plezier als u een mailtje stuurt naar info@penningkunst.nl. Bij voorbaat hartelijk dank, Paul Albers, voorzitter VPK.

Chris J. van der Hoef, *Gietpenning Veeartsenijkundige Hoogeschool 1918 (Utrecht)*, 89 mm.

KUNSTENAARSMONOGRAFIE LIZZY ANSINGH

Ansingh, Maria Elisabeth Georgina (Lizzy)
(Utrecht 1875 – Amsterdam 1959)
schilder

Charlotte Franzen

In 1875 komt Maria Elisabeth Georgina (Lizzy) in Utrecht ter wereld als dochter van Edzard Willem Ansingh (1826-1910) en Clara Theresa Schwartz (1848-1923). Na haar geboorte verhuist het gezin naar Amsterdam. Hier woont Lizzy schuin tegenover haar artistieke familie, waaronder de bekende portretschilder Thérèse Schwartz (1851-1918). Tante Georgine Schwartz (1854-1935), beeldhouwer, geeft Lizzy vanaf 1885 haar eerste tekenlessen. Ze komt regelmatig over de vloer bij haar familie en trekt in 1892 definitief in het huis van haar tantes in. Later volgt ze lessen aquarelleren bij Nicolaas van der Waay en lessen in schilderkunst bij Gerard Overman. Van 1893 tot 1897 maakt ze deel uit van de 'dames-schilderklas' aan de Rijksakademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam. Twee jaar later debuteert ze met een portret van haar moeder op de Tentoonstelling van Levende Meesters.

Ansingh werkt in het atelier van Thérèse, tot ze in 1908 haar eigen atelier op de Herengracht betreft. Haar tante beïnvloedt zowel Lizzy's schilderstijl als haar bestaan als kunstenaar. Samen bezoeken ze musea en tentoonstellingen in het buitenland.

Afb. 1 Thérèse Schwartz, Portret van Lizzy Ansingh, ongedateerd, olieverf op doek, 196 x 116 cm. Collectie Drents Museum, aankoop met steun van de Stichting Vrienden van het Drents Museum.

Zo maakte Ansingh tijdens een reis naar Parijs in 1900 kennis met het werk van Manet en andere Franse impressionisten. Net als haar tante schildert ze portretten, vooral op bestelling voor familie, vrienden en welgestelden. Tot haar oeuvre behoren ook landschappen, stillevens en illustraties van enkele boeken, catalogi en uitnodigingen. Ze staat echter vooral bekend om haar

Afb. 2 Machiel Hendricus Laddé, Schilder Lizzy Ansingh in een atelier met andere vrouwen, ca. 1900, foto, 17 x 22.9 cm. RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis.

poppenschilderijen; een eigen en uniek genre binnen de Nederlandse kunstgeschiedenis. In 1906 schildert ze het eerste poppenschilderij, waarna vele volgen. Het poppenhuis dat ze in 1910 koopt, speelt een grote rol bij de vervaardiging van deze schilderijen. Dat geldt ook voor haar poppenverzameling, waartoe Oudhollandse poppen en Wajangpoppen behoren, maar ook een pierrot, harlekijn, tovenaars, poppen in Louix XVI-jurken en een Japanse pop genaamd 'Piepje', haar lievelingsmodel. In de poppenschilderijen komen het stilleven en genrestuk samen. De poppen zijn natuurgetrouw weergegeven maar vertonen menselijke eigenschappen. Ansinghs tragische, komische of poëtische scènes hebben vaak een moraliserende ondertoon. Waar de vroege allegorische poppenschilderijen, zoals *Ontwaakt* (1915) en *De vijver met de gouden karpers*, doen denken aan het symbolisme, art nouveau en het exotisme, hebben de werken vanaf de jaren twintig een meer anekdotisch karakter. Deze schilderijen tonen verbeeldingen van het dagelijks leven in plaats van abstracte begrippen. De opkomst van nieuwe stromingen als het expressionisme en kubisme lijken aan Ansingh voorbij te gaan. Ze kan niet van moderne kunst genieten en leeft liever in het verleden. Ook de poppenschilderijen zijn volgens haar: '(...) grotendeels ontstaan uit heimwee naar verloren tijden, verdwenen mensen en huizen.'

Afb. 3 Lizzy Ansingh, *Verstoten*, 1913, olieverf op doek, 131,5 x 135,8 cm. Stedelijk Museum Amsterdam.

Ansingh behoort tot de Amsterdamse Joffers, de groep kunstenaressen die aan het eind van de 19e eeuw aan de Rijksakademie van beeldende kunsten in Amsterdam studeren. Ze stellen hun werk regelmatig samen tentoon, onder andere bij galerie Buffa in Amsterdam. In 1936 toont de Leicester Galleries in Londen werk van Ansingh in een solotentoonstelling. Ze maakt daarnaast deel uit van de subcommissie Beeldende Kunst, die onder meer in Amsterdam de tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913' organiseert. Ook is ze lid van het bestuur en de jury van kunstenaarsvereniging St. Lucas. In 1921 zijn Lizzy Ansingh en Coba Ritsma de eerste vrouwelijke stemhebbende leden van Arti et Amicitiae - het belangrijkste kunstenaarsgenootschap in Nederland -, dat in 1950 een eretentoonstelling houdt ter gelegenheid van Ansinghs 75e verjaardag.

Tot haar vriendenkring behoren Nelly Bodenheimer, illustrator van kinderboeken, en grafisch ontwerpster Tine Baanders. Daarnaast is ze bevriend met schilders als George Hendrik Breitner, Simon Maris en Marie Cremers, maar ook met actrices als Jacqueline Royaards-Sandberg en Rika Hopper. Poppenmaker Harry van Tussenbroek is eveneens een goede vriend.

Jarenlang correspondeert ze bovendien met kunstcriticus Albert Plasschaert. Hij ziet haar poppenschilderijen als een illustratie van het leven

Afb. 4 Lizzy Ansingh, *De zeven hoofdzonden*, 1914, olieverf op doek, 135,5 x 140,6 cm. Dordrechts Museum.

Afb. 5 Lizzy Ansingh, *Voor de spiegel*, 1944, olieverf op doek, 81 x 101 cm. Particuliere collectie.

van Ansingh zelf, iets wat ze in 1938 in een brief aan hem beaamt.

In 2005 wijdt het Historisch Museum in Arnhem, bijna een halve eeuw na haar overlijden, een belangrijke tentoonstelling aan Ansinghs poppenschilderijen. Haar werk bevindt zich in collecties

van onder meer het Stedelijk Museum Amsterdam, Rijksmuseum Amsterdam, Amsterdam Museum, Dordrechts Museum, Singer Museum Laren, Kunstmuseum Den Haag en Centraal Museum Utrecht.

Literatuur

- *Dieltjes, Esther, Kristin Duysters, Saskia de Bodt, Lizzy Ansingh (1875-1959): de poppenschilderijen van een Amsterdamse joffer*, Warnsveld/Arnhem 2005.
- *Draaijer-de Haas, Albertine, 'Lizzy Ansingh'*, in: *Onze Kunst. Geïllustreerd maandschrift voor beeldende en decoratieve kunsten*, jaargang 14, 1915, 145-156.
- *Stighelen, Katlijne van der, Vrouwenstreken. Onvergetelijke schilderessen uit de Lage Landen*, 2010. Venema, Adriaan, *De Amsterdamse Joffers*, Amsterdam, 1977.
- *Wolda, Saskia, 'Lizzy Ansingh' in Nio Hermes, Met verve: Charley Toorop, Lizzy Ansingh, Jacoba van Heemskerck, Lou Loeber, Sorella, Adya van Rees-Dutilh*, Amsterdam 1991.

HERHAALDE OPROEP

De VVNK bestaat inmiddels meer dan 25 jaar. In de loop van die jaren heeft de vereniging een behoorlijke hoeveelheid bescheiden gecreëerd en bewaard. Deels zijn die nog in papieren vorm aanwezig, deels zijn die digitaal opgeslagen. Het bestuur streeft ernaar het gehele verenigingsarchief te herordenen en te digitaliseren in het Dropbox-systeem en de fysieke bewaring (tenzij wettelijk verplicht) te staken. Daarom is het bestuur op zoek naar:

EEN ARCHIEF-VRIJWILLIGER

om de hiervoor bedoelde archivering vorm te geven, met mogelijke affiniteit met dit soort werkzaamheden.

Voelt u zich geroepen op deze wijze een steentje bij te dragen aan onze vereniging?

Voor informatie en reacties: Mart Franken, secretaris VVNK (secretaris@vvnk.nl).

Louis Bogtmans kunst op de kast

Helmig Kragt

Verzamelen doe ik al lang. U kent dat wel: voetbalplaatjes, filmsterren, sigarenbandjes en dergelijke. Later werd dat serieuzer: kunst en muziekplaten en cd's. Als een homo sapiens in de prehistorie ging ik op jacht en verzamelde van alles. Later versierde ik er mijn woonplek mee - geen grot, maar een doorzonwoning.

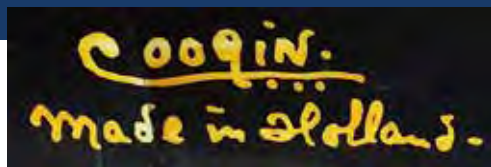
De ontwikkeling en vormgeving van bakeliet boeit me al langer. Dit nieuwe materiaal bleek destijds zeer geschikt om in de stijl van de art nouveau en art deco gebruiksvoorwerpen in massaproductie

Afb. 1. Louis Bogtman, klokje (h 8 x b 15 cm) en bakje met deksel (h 7 x ø 9 cm), ca. 1925, celluloid.

te maken: klokken, radio's en lampen. Op zoek naar bakeliet trof ik op een veilingssite een klokje en een bakje met deksel (afb. 1). Een verrassende vondst. Maar het materiaal -het leek op bakeliet-, het motief en de kleurstelling waren volslagen nieuw voor mij. Op de kijkdag kon ik het vastpakken: het was klein, het woog niets. Die moest ik hebben. Op de veiling lukte de aankoop!

Deze vondst leidde tot twee nieuwe ontdekkin-

Afb. 2. Louis Bogtman, aanduiding op bodem klokje (afb. 1): Coorin - Made in Holland, ca. 1925, celluloid.

gen: het materiaal celluloid en de maker Louis Bogtman.

Celluloid

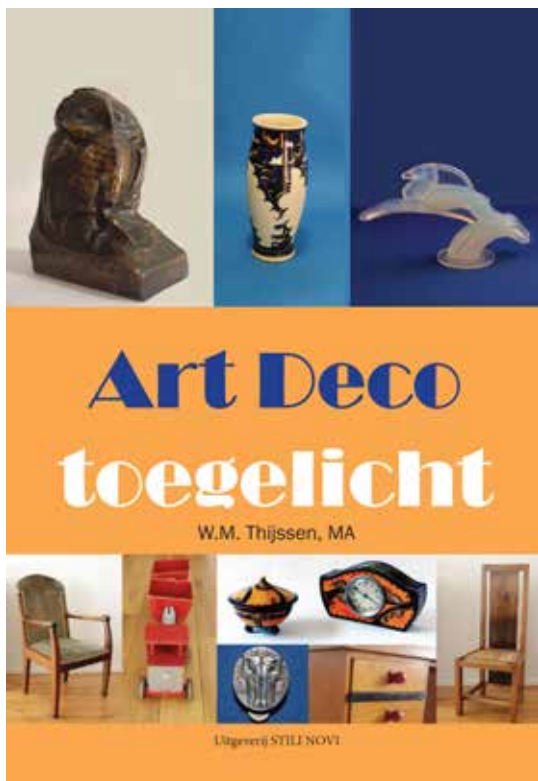
Na 1850 probeerde men om met natuurlijke materialen kunststoffen te maken. Als grondstof van celluloid werden vaak afval van de katoenproductie en andere stoffen gebruikt. De doorbraak kwam toen er met succes biljartballen van werden

gemaakt. Niet van echte, ivoren te onderscheiden. Met grote voordelen: laag gewicht, makkelijk te stansen en te bewerken. Bijvoorbeeld voor poppen, vulpennen en mesheften. De grote doorbraak kwam toen het ideaal bleek te zijn voor film en fotonegatieven. Wel zeer brandbaar.

Louis Bogtman

De loopbaan van Louis Bogtman (Oudkarspel 1900 - Kopenhagen 1969) was opmerkelijk. Hij werkte vanaf 1915 eerst in het glasatelier van zijn oom Willem Bogtman in Haarlem, bekend van zijn glas-in-loodramen in Amsterdamse

Afb. 3. Cover 'Art Deco toegelicht', door W.M. Thijssen.

Schoolstijl. Louis ontwerpt en beschildert er glasramen. Inmiddels had zijn vader, de schilder Cornelis Bogtman, in Hilversum in 1917 het Kunstnijverheids Atelier Bogtman, een familie-atelier, opgericht. Daar ging Louis werken. Het was een soort Arts & Crafts-atelier. In het gezin was de sfeer links en progressief, muziek en kunstnijverheid waren belangrijk. Het atelier experimenteerde er met ikat- en batiktechnieken. Oorspronkelijk waren dat Indische versieringstechnieken op textiel. Atelier Bogtman gebruikte de techniek ook op verschillende materialen als hout, metaal, glas, eterniet, textiel, aardewerk, en celluloid. Met stempel- en druktechnieken werden gebruiksvoorwerpen versierd: opbergdoosjes, meubels, boekensteunen, klokken, schalen, borstel- en spiegelsetjes, servetringen et cetera. Vaak gebruikmakend van motieven uit de Indische volkskunst en in de traditie van de Amsterdamse School. Louis werkte vooral met decoraties op kunstnijverheidsvoorwerpen van celluloid, keramiek en hout. Zijn celluloid-voorwerpen dragen vaak de aanduiding Coorin (afb. 2). Onduidelijk is of dit specifiek op

Bogtmans werk slaat, of op een ander atelier, of dat Coorin de uitvoerder is. (Als u 't weet: redactie@vvnk.nl.)

Atelier Bogtman verkoopt via de bekende, moderne winkels zoals Hirsch, Pander en 't Woonhuys. Op de Art Deco-Wereldtentoonstelling in Parijs in 1925 worden Louis' inzendingen geroemd, hij ontvangt een 'Diplôme de Medaille d'Argent'. In 1927 werd zijn keramiek in het Stedelijk Museum in Amsterdam getoond. En veel later, in 2017, was er op de expositie 'Wonen in de Amsterdamse School' in het Stedelijk Museum veel aandacht voor zijn werk, met onder meer een grote, gebatikte houten kast.

Rond 1935 sloot het atelier. Maar Louis twijfelde al veel langer tussen een loopbaan in de muziek en vormgeving. Hij gooit zijn leven in 1932 geheel om en kiest ervoor om onder de naam Laurens Bogtman in binnen- en buitenland op te treden als bekend oratorium- en liederenzanger. (Volop Laurens Bogtman op YouTube, bijv. Winterreise van Schubert, 1954.) In 1962 vestigde hij zich in Denemarken, waar hij tussen zijn optredens door keramiek bleef ontwerpen. Hij overleed in 1969 in Kopenhagen.

Afb. 4. Louis Bogtman, opbergdoosje, ca. 1925, celluloid, 18 x 64 x h 2,5 cm.

Het was opnieuw een verrassing dat mijn vrouw en ik op een Art Deco beurs in Den Haag het boek 'Art Deco Toegelicht' van W.M. Thijssen tegenkwamen, en kochten. Op de cover stonden mijn klokje en bakje afgebeeld (afb. 3). En zoals dat gaat raakten we gefascineerd door Bogtmans celluloid en kregen er later een aandoenlijk minidoosje bij (afb. 4).

UITGELICHT: WESTLANDS MUSEUM

In Uitgelicht wordt een museum in de schijnwerpers gezet. Deze keer beschrijft Marjonne Kube, conservator van het Westlands Museum in Honselersdijk (Z-H), de affiches voor groente en fruit. Het museum toont naast kunstwerken in vele tentoonstellingen, ook de streek- en tuinbouwhistorie van het Westland.

Tussen kunst en reclame Affiches van het Centraal Bureau Tuinbouwveilingen

Marjonne Kube

In 2023 kreeg het Westlands Museum een bijzondere schenking: een map met twintig affiches van het Centraal Bureau Tuinbouwveilingen (CBT). De kleurrijke affiches stammen uit de periode 1920 tot 1970 en promoten 'Nederlandsche' groente en fruit.

Belangen behartigen

In 1917 werd het CBT opgericht. Het doel was de belangen van de Nederlandse groente- en fruitveilingen te behartigen. Een van de belangrijkste taken was het promoten van Nederlandse groente en fruit. Het CBT koos ervoor om niet te adverteren in kranten en tijdschriften. De groente- en fruitadvertenties zouden niet genoeg opvallen tussen andere advertenties. Het CBT liet affiches ontwerpen die de boodschap helder overbrachten. Ook andere vormen van 'papierene reclame' werden ingezet, zoals reclameplaten voor in winkels, receptenboekjes en reclamekaarten. Het CBT was ook al vroeg vertegenwoordigd op tentoonstellingen en jaarbeurzen. De map met affiches werd door het CBT gebruikt als promotiemateriaal op beurzen en evenementen. De affiches werden, naast kisten met groente en fruit, gebruikt om de promotiestands mee aan te kleden.

Afficheskunst

Vanaf het einde van de negentiende eeuw speelde het affiche als communicatiemiddel een steeds grotere rol. Bedrijven ontdekten de kracht van het affiche om hun producten te promoten. Ze gaven kunstenaars de opdracht om aansprekende

Afb. 1. Ontwerper onbekend, *Eet tomaten – gezond voor oud en jong*, affiche/kleurenlitho, 1924. Collectie Westlands Museum.

ontwerpen te maken. Door de ontwikkeling van de lithografie werd het mogelijk om affiches op grote schaal te produceren. Vooral in het bruisende Parijs hingen ze overal op de uitgestrekte boulevards. Ze prezen evenementen, producten en diensten aan. Bekende Franse kunstenaars als Jules Chéret (1836-1932) en Henri de Toulouse-Lautrec (1864-1901) maakten prachtige Art Nouveau-ontwerpen. De affiches waren een nieuwe manier van artistieke expressie en reclame ineen.

Slaoliestijl

De Art Nouveau (of Jugendstil) met zwierige lijnen en motieven uit de natuur werd vanaf 1890 overal in Europa populair. Nederlandse kunstenaars lieten zich graag inspireren door de laatste internationale ontwikkelingen. Jan Toorop (1858-1928) ontwierp in 1894 bijvoorbeeld het wereldberoemde art-nouveau-affiche voor Delftse slaolie. De impact van dit affiche was zo groot, dat de sierlijke stijl in Nederland zelfs bekend werd als 'slaoliestijl'. Voor kunstenaars was het ontwerpen van affiches aantrekkelijk omdat de aanplakbiljetten overal op straat hingen. De nieuwe kunstvorm gaf jonge kunstenaars bovendien volop de ruimte om te experimenteren.

Eenvoudig en direct

Het oudste affiche van het CBT stamt uit 1924 en prijst tomaten aan (afb. 1). Hierop zijn echo's van de art nouveau te zien. In de jaren twintig vond een ontwikkeling plaats in de grafische stijl van affiches. Van grote invloed was de Fransman A.M. Cassandre (1901-1968). Hij creëerde een stijl die eenvoudig en direct was. Er moest in één oogopslag te zien zijn waar het om ging. Het affiche 'Fris en smakelijk', ontworpen voor het CBT door Eppo Doeve (1907-1981), is een voorbeeld van deze nieuwe krachtige stijl (afb. 2).

Zien, doet kopen

Het CBT ging mee met de ontwikkelingen in de reclamewereld. Waar in de begintijd kunstenaars werden ingeschakeld, werkten later gespecialiseerde reclame- en marketingbureaus de campagnes uit. Zo werden slogans bedacht als 'Eet Nederlands fruit, dag in dag uit!' en werden gezonde Hollandse jongens en meisjes met blozende wangen afgebeeld. Vanaf eind jaren twintig

Afb. 2. Eppo Doeve, *Fris en smakelijk*, affiche/kleurenlitho, jaren 20-30. Collectie Westlands Museum.

werd men ook verleid met realistische afbeeldingen van verse groente en fruit (afb. 3). 'Zien, doet kopen' werd het devies. Deze lijn werd tot eind jaren zestig doorgezet.

Tussen Kunst en reclame - Kleurrijke affiches voor groente en fruit

De affiches van het CBT zijn tot en met mei 2025 voor het eerst allemaal samen te zien in het Westlands Museum. Naast de kleurrijke affiches voor groente en fruit hangen op de tentoonstelling iconische affiches van onder andere Jan Toorop, Jozef Israëls (1824-1911), Jacques Zon (1872-1932) en Raoul Hynckes (1893-1973). De affiches tonen de boeiende ontwikkeling van de affichekunst vanaf 1890. Naast de tijdelijke tentoonstelling, heeft het Westlands Museum een prachtige historische tuin met (vergeten) groenten, fruitbomen en bloemen, waar de tuinbouwhistorie tot leven komt. Zie ook de Tentoonstellingsagenda.

Afb. 3. Ontwerper onbekend, *Nederlandsche groenten geven kracht, gezondheid, levenslust*, affiche/kleurenlitho, jaren 20-30. Collectie Westlands Museum.

BOEKBESPREKING DE VERGETEN COMPAGNON VAN BERLAGE

Theodor Sanders. De vergeten compagnon van Berlage, 1847-1927, door Arjen den Boer
Zwolle (WBOOKS) 2024. 496 blz., geïll., € 39,95
ISBN 9789462586604

Lieske Tibbe

Theodor Sanders zou misschien helemaal geen ‘vergeten compagnon’ van Berlage worden zijn als in Amsterdam in de jaren 1885-1895 het gebouw uitgevoerd was dat op het omslag van dit boek is te zien (afb.1). Het toont een ontwerp-tekening voor een monumentaal, zeer weelderig in Hollandse Renaissance opgezet gebouw, dat de Amsterdamse Koopmansbeurs had kunnen worden. Het ontwerp stamt van architectenbureau Sanders & Berlage, en het was ingezonden voor een prijsvraag in 1884/85 voor een nieuw beursgebouw. Over deze Beursprijsvraag is al in het Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1974 uitgebreid gepubliceerd door Guido Hoogewoud. Daaruit blijkt dat Sanders en Berlage zeer ver waren gekomen in deze prijsvraag: uit een eerste ronde, waar bijna 200 inzendingen voor binnenkwamen, werden vijf ontwerpen uitverkoren voor een tweede ronde; daaronder het ontwerp van Sanders en Berlage. Dat ontwerp –op het omslagkwam op de derde plaats. Het als eerste bekroonde plan werd echter door allerlei verwickelingen niet uitgevoerd; de plannen voor een nieuwe beurs werden op de lange baan geschoven totdat in 1896 toenmalig wethouder Treub de knoop doorhakte en een nieuwe opdracht verstrekke aan Berlage. Toen Berlage in 1898 eindelijk kon beginnen was hij inmiddels niet meer gelieerd aan Sanders en zijn stilistische opvattingen waren ook radicaal veranderd.

Maar het had dus anders kunnen lopen. Oorspronkelijk was ook voorzien in een brede moderne ‘stadsboulevard’ vanaf het Centraal Station als majestueuze entree voor de stad, met gazons en fontein in het midden en gedomineerd door een groots beursgebouw, zoiets als wat Sanders & Berlage hadden ontworpen. Stel dat dat wèl de eindstreep had gehaald, dan zou het Rokin er nu heel anders uitzien, en het gebouw van de beurs zou nu bekend staan als: de Beurs van Sanders

Afb. 1. Boekomslag Theodor Sanders, de vergeten compagnon van Berlage.

& Berlage. Sanders zou dan niet als ‘vergeten’ gelden.

Aan het eind van zijn boek stelt Arjen den Boer de beroemdheid van Berlage tegenover de vergetelheid van Sanders; de zoon van Sanders zou er zich volgens hem na het overlijden van Berlage over verwonderd kunnen hebben. De auteur refereert hier zijdelings aan de publicatie van Auke van der Woud, Sterrenstof. Honderd jaar mythologie in de Nederlandse architectuur (2008). Hierin wordt de gangbare voorstelling binnen de architectuurschiedenis van Berlage als wegbereider (en zijn Beurs het beginpunt) van de moderne bouwkunst van de twintigste eeuw aan de kaak gesteld als een constructie - een mythe die ten koste is gegaan van onbekend gebleven niet-modernistische architecten die toch net zo goed, of meer, bezig waren met moderne materialen en technieken. Den Boer heeft dit kritische standpunt overigens niet gebruikt in zijn boek.

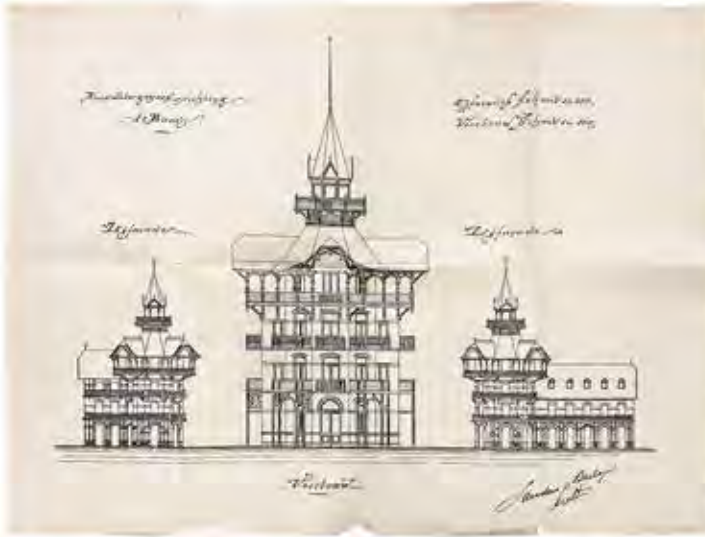
Uit het boek blijkt niet dat Sanders zelf verwon-

derd of jaloers zou zijn geweest over de latere reputatie van Berlage. Waarom zou hij ook? Sanders, die zich een groot deel van zijn loopbaan heeft beziggehouden met tram- en treinvervoer, heeft daarmee bewust voor een heel andere loopbaan gekozen en het is hem in elk geval zakelijk zeer goed gegaan. In 1900 behoorde hij tot de hoogstaangeslagen belastingplichtigen in Noord-Holland. In dat jaar betrok hij ook een kapitaal pand aan de Amsterdamse Van Eeghenstraat bij het Vondelpark, naar eigen ontwerp gebouwd (afb. 2). Tegen zijn 60ste levensjaar kon hij zich een fors landhuis bij Amersfoort veroorloven, eveneens naar eigen ontwerp (overigens geheel up-to-date gebouwd in Engelse landhuisstijl). Hij en zijn echtgenote Cateau Sanders-Huidekoper waren personen van maatschappelijk aanzien, die zitting hadden in een veelvoud aan commissies en besturen. Alleen in de laatste vijf jaar van zijn leven, lichamelijk en geestelijk achteruitgegaan en doorgebracht in het buitenland, raakte Sanders maatschappelijk uit de running. Theodor Sanders begon zijn loopbaan in 1867 met een opleiding als civiel en bouwkundig ingenieur aan de Polytechnische School in Delft. Hij vulde deze aan met een jaar studie aan de Technische Hochschule in Wenen. Na vestiging als zelfstandig architect in Amsterdam raakte hij al snel betrokken bij de aanleg van villa's in Apeldoorn, waar hij ook zelf bouwkvelds aankocht. Het moest een groene wijk worden in Engelse landschapstijl, rondom een park met slingerpaden, vijvers en bruggetjes. Behalve architect was Sanders hier dus ook investeerder en projectontwikkelaar. Later verkocht hij de door hem gebouwde villa's weer. Ook in Amsterdam wist hij aansluiting te vinden bij kapitaalcrachtige bankiers, industriëlen en ondernemers. Amsterdam beleefde in het laatste kwart van de negentiende eeuw een 'tweede Gouden Eeuw' en er heerste een klimaat van vooruitgangsoptimisme en vernieuwingsdrang. Veel van die moderne ondernemers waren

verlichte radicale liberalen en Sanders paste goed in dat klimaat ('tegen het socialisme aan', aldus Arjen den Boer, maar dat is toch echt een brug te ver; de sociale betrokkenheid was meer filantropisch van aard). Onder de (door Sanders te bouwen) moderne attracties waarin men graag wilde investeren waren de panoramagebouwen van de 'Panorama-maatschappij Kopenhagen' in het Amsterdamse Vondelpark en in Kopenhagen, en het Panopticum (een wassenbeeldenmuseum met aanpalende feestzalen, wintertuin en een leeszaal). Maar waar Sanders het meest zijn hart op had gezet, was zijn plan voor een stoomtramnetwerk: een ringlijn rond Amsterdam met aftakkingen naar de buitengewesten. Meermalen heeft Sanders geprobeerd om het gemeentebestuur daarvoor warm te krijgen: in 1880, 1895 (Belage ontwierp een stationnetje bij het Concertgebouw

Afb. 2. Theodor Sanders, Eigen woonhuis aan de Van Eeghenstraat 78, Amsterdam, 1900.

Afb. 3. Bureau Sanders & Berlage, Ontwerp voor een Koudwaterbadinrichting in Baarn, 1886.

In 1888 had Sanders met enkele zakenpartners de NV Noord-Hollandsche Tramweg-Maatschappij (NHTM) opgericht (afb. 5); Sanders werd later directeur van de tramlijn. Deze door hem aangelegde lijn van Amsterdam naar Edam (later ook naar Purmerend en Alkmaar) werd een doorslaand succes, ook al kreeg hij (weer) geen toestemming voor een aansluitende ringlijn rond Amsterdam. De plaatsen in het ten noorden van Amsterdam liggende 'Water-

land' werden ontsloten; voor het goederenvervoer van landbouwproducten naar Amsterdam waren er goederenwagons. Het aantal reizigers nam snel toe. De tramlijn was ook belangrijk voor de ontwikkeling van het toerisme: Amsterdamse dagjesmensen en toeristen uit het buitenland (onder

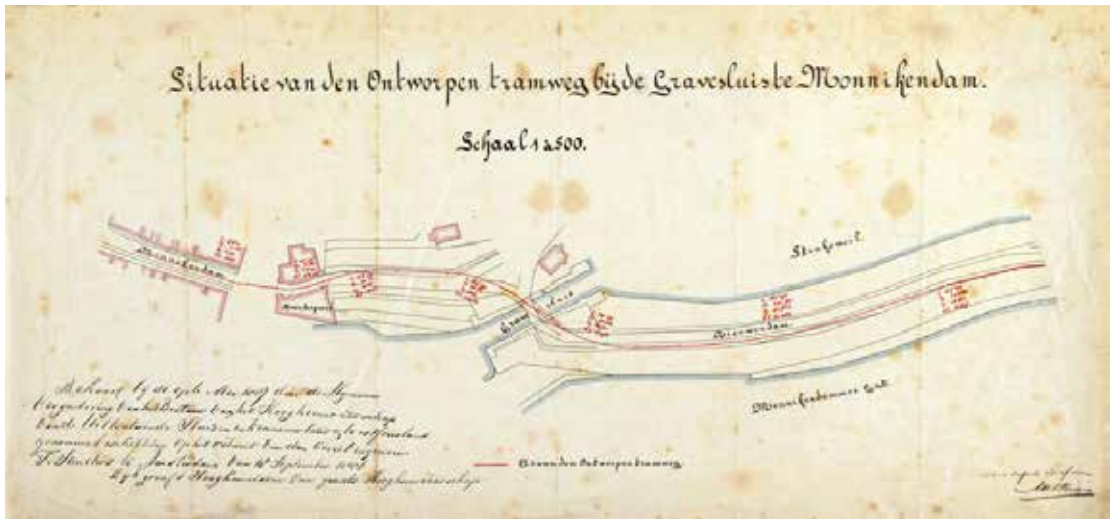
voor een lijn door de Haarlemmermeer) en in 1915. Alle keren liep het mis: Sanders zag zich in zijn ondernemingsdrang en liefde voor spoor-techniek gedwarsboord door even energieke lieden met dezelfde drijfveren. Concurrenten van Sanders voor het krijgen van concessies waren de Amsterdamse Omnibus Maatschappij (AOM) en de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij (HIJSM). De aanleg van een smalspoorlijn rond de Etna in Sicilië, waar Sanders in 1890 de supervisie over kreeg, liep zoveel vertraging op dat hij na twee jaar weer terugging naar Amsterdam; de spoorweg werd echter uiteindelijk wel voltooid en wordt nog steeds gebruikt.

Afb. 4. Bureau Sanders & Berlage, Hoekpand Kalverstraat-Spui, Amsterdam, 1885.

In 1881 kwam Hendrik Pieter Berlage in dienst bij architectenbureau Sanders als bouwkundig tekenaar, en enkele jaren later werd hij compagnon van Sanders. Samen ontwierpen Sanders en Berlage onder andere volksoffiehuizen, hotels, badinrichtingen (afb. 3) en sportvoorzieningen in Baarn en Amsterdam. Een groot winkelpand met een koepeltorentje op de hoek van de Kalverstraat en het Spui in Amsterdam, gebouwd in eclectische stijl, is daar nog altijd een beeldbepalend element (afb. 4). Maar met het eigenlijke architectonische werk ging Sanders zich steeds minder bemoeien en in 1889 koos hij definitief voor de vervoerssector. Behalve de al genoemde twee woonhuizen voor zichzelf zou Sanders verder niet meer bouwen. Berlage ging als zelfstandig architect verder; zo te zien had het uiteengaan niet met meningsverschillen te maken.

Afb. 5. Theodor Sanders, Ontwerp voor een tramlijn bij de Gravensluis en Noorderhoutpoort in Monnickendam, 1887.

wie kunstenaars) maakten gebruik van de tram. Sanders organiseerde plezierreisjes, in samenwerking met plaatselijke horecagelegenheden en hotels; aansluitend kon men een boottochtje naar Marken nemen. Moderne kunstenaars als Berlage en Willem Wenckebach ontwierpen wervende affiches. Sanders schijnt ook een verlicht directeur voor zijn spoorwegpersoneel te zijn geweest. Tijdens de grote Spoorwegstaking van 1903 bijvoorbeeld, ontsloeg hij zijn stakende personeelsleden niet; integendeel, hij en zijn vrouw sloten zich aan bij het Amsterdamsch Ondersteuningscomité voor de slachtoffers van de staking. Voor zijn eigen personeel was er al een ondersteuningsverzekering en een pensioenfonds. Cateau Sanders werd voorzitter van een steunfonds voor zieke en behoeftige familieleden van medewerkers. In 1903 vertrok Sanders als directeur van de NHTM; de aandelen van de tramlijn waren in handen gekomen van de NIJSM, een 'vijandige overname'. Sanders liet zijn Amersfoortse landhuis ('Huize Snoekheuvel') bouwen en vestigde zich daar. Maar ook daar bleven Theodor en Cateau Sanders maatschappelijk betrokken bij allerlei vooruitstrevende initiatieven: de Tentoonstelling De Vrouw 1813-1913, de Vereeniging Onderlinge Vrouwenbescherming, Tesselschade, de Radicale Bond, de Bond voor Landnationalisatie, de Liberale Kiesvereniging in Amersfoort en de ge-

meenteraad, het burgerweeshuis, het middelbaar onderwijs en de Industrie- en Huishoudschool van de stad. Deze opsomming is niet uitputtend, en uiteraard kon Sanders het ook niet laten om nog projecten voor tramlijnen naar de regio lanceren (ze gingen niet door). Tot 1920 bleef hij maatschappelijk actief.

Dit hele levensverhaal van Sanders wordt op een vlotte, onderhoudende manier verteld, met veel details die het kleur moeten geven. Soms wordt het echter te gezellig: details worden uitweidingen die niets wezenlijks aan de figuur van Sanders zelf toevoegen (Jan Toorop en de Belgische kunstenaarsgroep 'Les XX') of door anderen al eerder, en heus niet slechter, zijn verteld (panorama's, panopticum, de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid, hotel Spaander in Volendam). Een voorbeeld van zo'n niet-functionele uitweiding (eigenlijk een aanname van de schrijver) is dat de jonge Theodor Sanders, opgegroeid in een zwaarmoedig Hervormd milieu, bezwaar zou hebben gemaakt tegen de bekende stichtelijke plaat van 'De brede en de smalle weg' in het ouderlijk huis. Achteraf kunnen we wel zeggen dat Sanders zijn (spoor)weg dwars door beide levenspaden getrokken heeft: de onbetamelijke danszalen en speelbanken van de brede weg der zonde bezocht hij kennelijk niet (ze komen althans in dit boek niet voor) maar het bankwezen aldaar en de 'Zondagstrein' des te meer; gelukkig gecombineerd met belangstelling voor scholen en liefdadigheidsinstellingen langs de weg van de deugd.

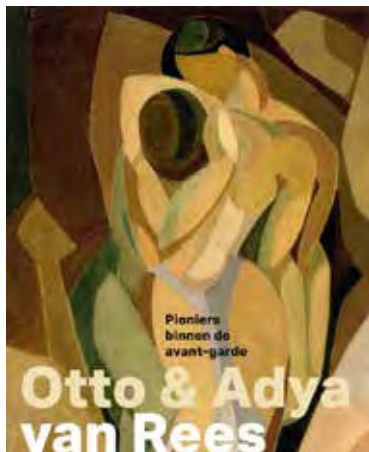
Bij een groot aantal tentoonstellingen is een publicatie verschenen. Zie de Tentoonstellingsagenda.

Otto & Adya van Rees – Pioniers binnen de avant-garde, door Irene Lesparre

Waanders Uitgevers, 120 blz., paperback

ISBN 9789462625884

De publicatie is verschenen bij de gelijknamige tentoonstelling in Stedelijk Museum Schiedam (t/m 2 maart 2025) die al in de vorige Rond 1900 (nummer 3) is beschreven. In de

nummers 2 en 3 staan ook artikelen over het werk van het echtpaar Van Rees, naar aanleiding van de tentoonstelling over wandkleden in De Wieger in Deurne.

In een bundeling van artistiek talent en onstuiterbare energie zorgde de avant-garde in het begin van de vorige eeuw voor grote omwentelingen in de kunsten. Otto van Rees en Adya van Rees-Dutilh behoorden tot de kern van deze jonge pioniers in Parijs. Dit boek verduidelijkt hun rol aan de hand van talrijke artikelen uit die periode. Otto en Adya wisten hun stijl steeds te vernieuwen en nieuwe technieken te omarmen, van de eerste kubistische experimenten tot abstractie, van collage tot de vorming van DaDa in Zürich. Hun werk veroorzaakte regelmatig opschudding maar gaf medekunstenaars juist inspiratie om gebaande paden te verlaten. Hun ruimhartig karakter maakte dat vele collega's zich bij hen thuis voelden en zij een kern werden in een internationaal netwerk.

Afb. 1. Julie de Graag, Kale boom, houtsnede, 1919. Rijksmuseum Amsterdam.

Bremmerianen, Julie de Graag en haar kring: tien kunstenaressen in Den Haag en Laren, door Jan Paul Hinrichs

Uitgeverij Fragment, 140 blz., geïllustreerd, formaat 13 x 20 cm, € 24,50 excl. verzendkosten (bestellen bij de uitgever)
www.uitgeverijfragment.nl

Julie de Graag (1877–1924), aan wie museum Escher in het Paleis in 2024 een tentoonstelling wijdt, geldt als een onbekend genie van de Nederlandse grafische kunst. Honderd jaar geleden maakte zij, in kleine kring bekend door haar minimalistische houtsneden van planten, dieren en landschappen, een einde aan haar leven.

Julie de Graag is het middelpunt in Bremmerianen, een essaybundel van Jan Paul Hinrichs met levensportretten van tien enigszins in de luwte

Afb. 2. Julie de Graag, *Twee uilen, houtsnede*, 1921. Kunstmuseum Den Haag.

opererende kunstenaressen met veel klasse. Allen hadden ze ooit les van 'kunstpaus' H.P. Bremmer en werkten in een sobere, precieze stijl. Bremmerianen is een speurtocht binnen een nooit eerder

beschreven intrigerende kunstwereld vol verborgen levensgeschiedenissen van tien ongehuwde dames van stand, veelal wonend in grote huizen in Den Haag en Laren. Hier komen we ook jonkvrouw Anna Egter van Wissekerke tegen die De Stijl-man Vilmos Huszár naar Nederland haalde, maar van haar ouders niet met hem mocht trouwen. Tjitske van Hettinga Tromp, door Charley Toorop geportretteerd, staat centraal met haar oorlogsdagboek uit Zaltbommel, Bertha van Hasselt met haar portretten, en art nouveau-schilderes Louise van Blommestein. Literaire connecties spelen hier ook, want enige kunstenaressen zijn literair begaafd en publiceren.

Power to the flower - Bloemen in de art nouveau Drents museum. Uitgeverij Waanders, 40 p. en 19 kunstkaarten, paperback € 16,95.

ISBN 0789462625285

Bloemen zijn misschien wel de grootste inspiratiebron voor de kunstenaars van de art nouveau. Ze komen terug als ornamenten in behang, stoffen, meubels en allerlei andere versieringen, maar ook in

schilderijen en tekeningen zijn bloemen vaak het uitgangspunt. Bloemenvormen als het ware een 'codetaal' voor het uitdrukken van gevoelens en ideeën. De kunstenaars rond 1900 spreken die taal als geen ander. In dit kaartenboekje staan de mooiste voorbeelden uit de collectie van het Drents Museum: bloemen verbeeld door Nederlandse kunstenaars rond 1900.

**Gijsbert Friedhoff (1892-1970) - Rijksbouwmeester, architect en ontwerper, door David Geneste
Uitgeverij Verloren, BONAS-reeks, 288 blz., paperback, € 35
ISBN 9789464551129**

Gijsbert Friedhoff (1892-1970) studeerde in 1918 af als bouwkundig ingenieur in Delft. Hij leerde er monumentaal en ambachtelijk te bouwen, vanuit bestaande tradities, met duurzame materialen, en hij paste beeldende kunst in en aan gebouwen toe. Friedhoff was gedurende zijn vijftigjarige carrière actief als architect, stedenbouwkundige, meubel- en interieurontwerper, schrijver, polemist en supervisor. Constante factoren zijn zorgvuldigheid, functionaliteit en degelijkheid. Hij liet zich beïnvloeden door Scandinavische architectuur en kunst. Dat is goed te zien aan het hoogtepunt uit deze periode: het Raadhuis in Enschede (voltooid in 1933) (afb. 1). In de kern Delftse School, maar mede geïnspireerd op het stadhuis van Stockholm. In Enschede stemde Friedhoff stedenbouw, architectuur, inrichting en kunstzinnige afwerking zorgvuldig op elkaar af. Aan de inrichting van het stadhuis hebben vele kunstenaars en ateliers mee-

Afb. 1. Gijsbert Friedhoff, Stadhuis, Langestraat 24, Enschede.

gewerkt, zoals Atelier W. Bogtman (glas-in-loodramen) (afb. 2), Hans Polak/weverij Het Paapje en Kinheim (wandtapijten), en Frits Lensvelt (lampen van Glasfabriek Leerdam) (afb. 3). Eind jaren dertig werd Friedhoff stadsarchitect van Haarlem. De sobere ronde Aula (1936) op de Nieuwe Algemene

Afb. 2. A.J. Grootens (ontw.), Atelier W. Bogtman (uitv.), glas-in-loodraam Stadhuis Enschede.

Begraafplaats intrigeert het meest (zie afb. omslag boek). In 1946 werd Friedhoff rijksbouwmeester en ontwierp onder meer de gebouwen voor de Ministeries van Onderwijs, Landbouw en Oorlog in Den Haag. Zijn eveneens imposante Rijksbelastingkantoor in Amsterdam (1958) vonden critici echter een te streng bakstenen

‘dwangbevel’. Deze kritiek raakte Friedhoff zodanig dat hij de Rijksgebouwendienst verliet en tot zijn dood als particulier architect verder werkte. Deze monografie brengt voor het eerst Friedhoffs complete oeuvre in beeld.

Afb. 3. Frits Lensvelt, lampen voor de raadszaal Stadhuis Enschede, Glasfabriek Leerdam.

Tamme van Hoorn en Jan Benninga – architecten te Loppersum, door Hans Rümke

NoordPProof Producties, Bedum, 203 blz., honderden afb., gebonden, € 25

ISBN 9789079742424

In Rond 1900 hebben we inmiddels zo'n vijftien publicaties over Groninger architecten de revue laten passeren. De bron met architecten die de moeite waard zijn moet toch weleens zijn opgedroogd, denk je dan. Maar steeds slaagt een auteur er weer in om een Groninger architect en zijn werk tot leven te brengen. De meeste architecten

Afb. 1. Jan Benninga, Heerenhuis 'Micro Cosmos', Hoofdstraat 116, Nieuwolda, Karakteristiek Pand, 1930. Foto W.F. Pastoor

Afb. 3a. Jan Benninga, voorkant voorhuis villaboerderij, Korendijk 13, 't Zandt, rijksmonument, 1929. Foto Hans Rümke.

ontwierpen hun mooiste werk in de stijl van de Groninger variant van de Amsterdamse school. Zo-ook de boerenzonen Tamme van Hoorn (1886-1948) en Jan Benninga (1894-1970) (afb. 1). Later bouwden ze op die stijl voort in de Interbellumstijl. Beide architecten waren in de leer geweest bij Klaas Siekman, aan wie eerder in dit blad een boekbespreking is gewijd. De voornaamste Groninger architect die in de Amsterdamse schoolstijl

Afb. 3b. Jan Benninga, zijkant met ingang voorhuis villaboerderij, Korendijk 13, 't Zandt, rijksmonument, 1929. Foto Hans Rümke.

Afb. 2. Jan Benninga, Gemeentehuis, Hoofdstraat 101, Nieuwolda, Karakteristiek Pand, 1929. Foto Geert Boiten.

bouwde was Egbert Reitsma. En ook na het lezen van dit boek blijft Reitsma de primus inter pares. Maar het werk van het Lopster duo, beide begonnen als timmerman, is zeker de moeite waard. Het is knap van auteur Hans Rümke dat hij, ondanks het ontbreken van een archief, dankzij grondig onderzoek veel informatie -feiten en feitjes- over de twee Groninger architecten boven tafel heeft gehaald. Al die informatie is echter niet altijd belangrijk genoeg om in een publicatie op te nemen. De sociaal bewogen vrijzinnig-democraat Van Hoorn begon in 1930 in een latere fase van zijn carrière samen met Benninga een architectenbureau in Loppersum. Een dorp met een NS-station, 30 km ten Noorden van Groningen. Ze werkten, aldus Rümke, niet altijd samen en waarschijnlijk ieder vanuit hun eigen kantoor. Van Hoorn als

Afb. 4. Tamme van Hoorn, symmetrische dubbele woning, Kruisweg 20-22, Loppersum, 1924. Foto Hans Rümke.

Afb. 5. Tamme van Hoorn, eigen woonhuis 'Breidablik', Stationslaan 7, Loppersum, rijksmonument, 1926. Foto Geert Boiten.

Afb. 6. Tamme van Hoorn en Jan Benninga, boerderij 'Nieuw Voorwerk', Fiveldijk 11, Westeremden, rijksmonument, 1937. Foto W.F. Pastoor.

voltijds architect en de zeer actieve Benninga als compagnon, die ook nog een aantal nevenactiviteiten had, zoals in de weg- en waterbouw en als directeur-aandeelhouder van de steenfabriek 'De Nijverheid'. Rümke kon 206 werken terugvinden, met name veel herenhuizen. Maar er doken ook gemeentehuizen op (afb. 2) en zowel monumentale (afb. 3a en 3b) als eenvoudige boerderijen. Eenvoudige, want de Amsterdamse school vraagt nu eenmaal om veel detaillering in metselverbanden en timmerwerk, en uit de vele afbeeldingen blijkt dat niet alle opdrachtgevers dat konden of wilden betalen. Bij de dubbele woning voor twee broers-aannemers was dat zo te zien geen beletsel (afb. 4). Vier panden haalden de status van rijksmonument. Drie op naam van Van Hoorn, zoals zijn eigen indrukwekkende woonhuis in Loppersum, met nog de oorspronkelijke kleuren van de kozijnen (afb. 5). Eén is van Jan Benninga, een imposante boerderij (afb. 3a en 3b), en één van hen samen in interbellumstijl, al vermoedt Rümke dat deze boerderij mogelijk meer van de hand van Van Hoorn dan van Benninga is (afb. 6). Tientallen andere werken zijn een 'Karakteristiek Pand'. In hun woonplaats Loppersum hebben ze ook de meeste van hun panden gebouwd. Hun actieradius was ongeveer de provincie Groningen, met uitschieters naar Eindhoven en Assen (Iepenlaan 8). Vanaf pagina 60 tot de laatste pagina zijn in een overzicht veel van hun werken beschreven in een korte toelichting met een of meer afbeeldingen. Waardevol is het hoofdstukje over vakkundigheid en bouwstijlen. Hun relatie tot andere architecten, kunstenaars en kunstenaarsverenigingen komt hier gedegen aan de orde en plaatst hun werk in de context van die periode.

Rode Haring juli 2024 (nr. 11)

Rode Haring is geen boek, maar een kunsttijdschrift -met 96 pagina's- dat de moeite waard is om het hier te noemen vanwege het sympathieke initiatief, de interessante inhoud en mooie vormgeving. Zoals in het colofon staat verschijnt het onvoorspelbaar. En dus onregelmatig. Het laatste nummer (nr. 10) is van juli van dit jaar, en nummer 9 van december 2023. Een red herring bracht –in Engeland- de honden tijdens drijfjachten in de war. In tijden van framing, hoaxing en fake news weet RODE HARING dat het inderdaad simpeler is iemand voor de gek te houden dan hem goed te informeren om hem zo nieuwe inzichten te verschaffen. Vandaar dat RODE HARING wil inspireren om aan de waan van de dag te ontsnappen. Het blad –zonder advertenties- wordt mogelijk gemaakt door enkele particulieren en het Jaap Harten Fonds. Losse nummers zijn te bestellen à € 13,50 (incl. verzendkosten). Of neem een abonnement: www.rode-haring.nl. Bij een abonnement ontvang je elke nieuwe aflevering automatisch, met een rekening. De onderwerpen zijn zeer gevarieerd, veel over 'onze' periode, verrassend, niet alledaags, diepgaand, vaak met veel noten, en veel langer dan die in Rond 1900. Ongeveer hetzelfde formaat als Rond 1900. Het laatste nummer ging onder meer over Bauhausweven in Nederland, Berlage en de feestelijke intocht van koning Willem III, Otto en Adya van Rees als omstanders bij de geboorte van Dada, en J.M. van Harderveld en het katholieke architectuurdebat in het interbellum (door onze secretaris Mart Franken).

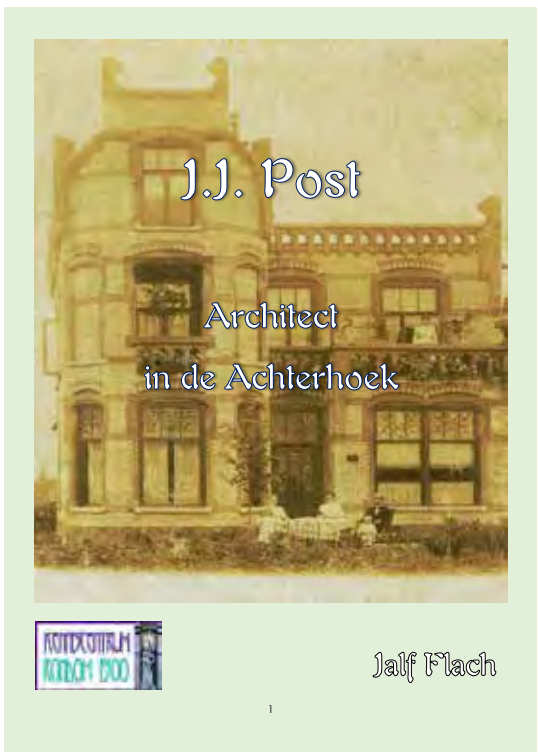

uiteraard meteen de architectuur van Jacob Post in het oog. En hoe meer ik er van ontdekte hoe groter mijn bewondering daarvoor werd. Hier was iemand die met beide benen midden in die Art Nouveau periode had gestaan en daar overtuigend aan had bijgedragen."

Het werk van Jacob Post (1874-1958) is een mooi voorbeeld van wat in het achterland in de stijl van de art nouveau werd gebouwd. Jalf Flach heeft in eigen beheer veel meer foto's en tekst gemaakt dan hij in dat artikel kwijt kon. Hij heeft er zelfs een heel e-book aan gewijd. Deze publicatie vindt dus alleen in de vorm van een .pdf plaats. Omdat de maakkosten hierdoor nihil zijn is deze publicatie gratis. Schoonheid moet gedeeld worden, zeker in deze tijd! Flach laat in dat boek ook zien welke keuzes werden gemaakt onder de rook van het derde rijk en de daaruit culminerende persoonlijke teloorgang van Post. Het boek is voor iedereen beschikbaar die dat aangeeft door een mailtje te sturen naar jalfflach@planet.nl. U krijgt dan van hem een gratis exemplaar van dit 'e-book' per elektronische post toegezonden. Wie behoefte heeft aan een papieren versie kan het eventueel zelf uit (laten) printen.

J.J. Post, architect in de Achterhoek, door Jalf Flach Uitgave in eigen beheer auteur, 77 blz., rijk geïllustreerd, gratis

Architect Post in de Achterhoek, was de titel van het artikel van Jalf Flach in het vorige van Rond 1900 (nummer 3). Hij zegt over de architect: "Toen ik in 1979 in de Achterhoek kwam wonen sprong

Gezocht: Kunstwerken van Edith van Leckwyck (Antwerpen 1899 – Amsterdam 1987)

Voor mijn onderzoek naar Edith van Leckwyck, dat in september 2025 resulteert in een publicatie bij Waanders en een tentoonstelling in Museum Dr8888, ben ik op zoek naar kunstwerken van Van Leckwyck.

Edith Van Leckwyck vluchtte in het najaar van 1914 vanwege de Eerste Wereldoorlog vanuit Antwerpen naar Den Haag. Daar kreeg zij haar eerste schilderlessen van Jules Schmalzigaug en Willem Paerels. Terug in Antwerpen ging Van Leckwyck in de leer bij Floris Jaspers, die haar onder meer de techniek van het achterglasschilderen bijbracht. Na haar eerste solotentoonstelling in 1927 in Antwerpen en daaropvolgende tentoonstellingen in Nederland werd Van Leckwyck beschreven als 'een van de grootste beloftes van haar generatie'. Ze schilderde droomachtige landschappen en stadsgezichten in vereenvoudigde vormen en rijke kleuren. In 1929 kreeg Van Leckwyck een relatie met de bekende Der Blaue Reiter-kunstenaar Heinrich Campendonk. Samen reisden ze al tekenend en schilderend door Europa. Van Leckwyck exposeerde haar werk in Nederland, Duitsland en België. Toen zij in 1935 met Campendonk in het huwelijk trad, had dit een desastreuus gevolg voor haar artistieke carrière: ze stopte volledig met werken. Het leven van het echtpaar, dat voor Campendonks aanstelling als professor aan de Rijksakademie naar Amsterdam was verhuisd, draaide vanaf nu om het werk van Campendonk.

Pas ruim twintig jaar later, na het overlijden van haar man in 1957, pakte Van Leckwyck het schilderen weer op. In de fantasielandschappen die ze maakte, schilderde ze nu soms ook fenomenen uit de moderne tijd, zoals vliegtuigen en onderzeeërs. Critici vierden haar 'terugkeer vol levensvreugde'.

Edith van Leckwyck, Arcadisch landschap met herder en dieren, ca. 1930, olieverf op doek, 63 x 78 cm. Particuliere collectie.

Edith van Leckwyck in haar atelier in Antwerpen, 1930, archief Edith van Leckwyck. Fotografie onbekend.

Ondanks dat Van Leckwyck zowel in haar eerste als in haar tweede werkzame periode in de belangstelling stond en aan vele exposities deelnam, verdween haar werk na haar overlijden uit het zicht. Haar naam werd in kunsthistorische publicaties nog sporadisch aangehaald, als 'vrouw van' of 'leerling van'. Samen met Museum Dr8888 en Waanders Uitgevers wil ik hier verandering in brengen. Van 27 september 2025 t/m 1 februari 2026 kan het publiek in Drachten kennismaken met Edith van Leckwyck. De tentoonstelling en de begeleidende publicatie moeten recht doen aan de kwaliteit van Van Leckwycks werk en haar een plaats geven in de kunstgeschiedschrijving.

Omdat Van Leckwycks schilderijen, tekeningen en achterglasschilderingen veelal in particuliere collecties terecht zijn gekomen doe ik een oproep aan u: heeft u of kent u werk van Van Leckwyck, en wilt u bijdragen aan het opnieuw bekendmaken van deze bijzondere kunstenaar? Neem dan contact op met Karlijn de Jong, mail: karlijn@dejongkunst.nl of telefoon 06-44944338.

HAAGSE BRUG DRAAIT WEER

Eddy Engelsman

In de 19e eeuw werd in gebouwen op grote schaal gietijzer toegepast. Zo heeft Station Hollands Spoor (HS) in Den Haag sinds 1893 een indrukwekkende overkapping, geleverd door de Haagse IJzergieterij en -pletterij Enthoven & Co. Enthovens naam is nog op verscheidene zuilen te lezen. De firma leverde ook het materiaal voor de gietijzeren Hemsterhuisbrug uit 1885 die de Noordwal en Veenkade verbindt. De brug kon horizontaal worden opengedraaid dankzij een draaimechanisme dat op een soort landtong in de gracht stond. De brug is in de jaren 60 'vastgezet'. Maar je kon er nog wel overheen.

Dankzij de inspanningen van onder anderen Koos Havelaar van de Stichting Haags Industrieel Erfgoed (SHIE) is de brug nu gerestaureerd. Een enorme klus, want het indrukwekkende draaimechanisme was niet meer bruikbaar en moest opnieuw worden gegoten. Uiteindelijk kon een ijzergieterij in Bilbao de klus klaren, dankzij de originele techniek uit 1885. De andere delen van

de brug konden in Nederland worden gerepareerd. De brug van 'L.I. ENTHOVEN & Co, 's HAGE 1885'-staat nog op de brug- is voor voetgangers en fietsers in oude glorie hersteld (afb. 1).

Afb. 2. Houten brugwachtershuisje Hemsterhuisbrug, 1885/2024.

Afb. 1. Gietijzeren Hemsterhuisbrug, 1885, IJzergieterij en -pletterij Enthoven & Co, Noordwal/Veenkade, Den Haag.

Hij draait weer en heeft een monumentale uitstraling. Het historische brugwachtershuisje, dat tot de Tweede Wereldoorlog naast de brug stond, is op grond van historische foto's gereconstrueerd (afb. 2). Het historisch straatmeubilair, zoals lantaarnpalen, hekwerken en banken -alle van Enthoven- is er ook nog en herinnert aan oude tijden.

BRUSSEL - BRAFA ART FAIR 2025

<https://www.brafa.art/nl/home>

26 januari t/m 2 februari 2025

VVNK-leden zijn in het verleden enkele malen speciaal uitgenodigd en ontvangen om de Brussels Art Fair te bezoeken. Elk jaar weer een groot succes. U kunt nu op eigen gelegenheid deelnemen.

OPEN HUIS BIJ VILLA JONGERIUS IN UTRECHT

Zaterdag 11 januari 2025

Op veler verzoek opent Villa Jongerius in Utrecht op zaterdag 11 januari 2025 van 14.00 - 18.00 uur voor iedereen de deuren van de art deco-gebouwen. Veel VVNK-leden herinneren zich ongetwijfeld de prachtige gebouwen van toen we daar ons symposium 'Meubels voor het volk of voor de

elite?' hebben gehouden www.vvnk.nl/fotoreportages/utrecht-26-januari-2019/. Het zijn inmiddels rijksmonumenten! De familie Jongerius heet je van harte welkom en beantwoordt overal in de gebouwen vragen over de rijke geschiedenis van Villa Jongerius. Ook worden er historische films en foto's getoond. Speciaal voor deze middag is het Grand Café geopend. De toegang is gratis en aanmelden is niet nodig. Adres: Doctor M.H. Tellegenlaan (geen nummer), 3527 KX Utrecht. Telefoon: 030-2930510.

TENTOONSTELLINGSAGENDA

Amsterdam – Allard Pierson Museum

020-525 73 00 - www.allardpierson.nl
Publiek in beeld – Martin Monnickendam (1874-1943)

t/m 2 maart 2025

Van stadsgezichten en portretten, tot het publiek in schouwburgen. Martin Monnickendam schilderde van alles. Hij was heel succesvol met zijn uitbundige, kleurrijke schilderijen. Samen met Jan Sluijters en Kees Maks behoorde hij tot de vernieuwers. Al tijdens zijn leven was zijn werk op ruim tweehonderd exposities te zien - in 1924 zelfs op een speciale expositie in het Stedelijk Museum voor zijn vijftigste verjaardag. In 'Publiek in beeld' staan zijn schouwburgstukken met mensen in de loges en balkons van de

Martin Monnickendam, *Entr'acte*, 1912, olieverf. Allard Pierson theatercollectie.

Amsterdamse theaters centraal (afb.). Begin twintigste eeuw had Amsterdam met zijn vele theaters een bruisend cultureel leven. In Theater Carré en in het Paleis voor Volksvlijt met allerlei manifestaties, in Frascati met operette en revue, en voor 'serius' toneel kon je terecht in de Stadsschouwburg. Het museum eert met de tentoonstelling het 150e geboortjaar van Monnickendam. De theatercollectie van Allard Pierson, in 1925 ontstaan, bestaat inmiddels uit meer dan half miljoen objecten – affiches, maquettes, kostuums, maskers, rekwisieten en nog veel meer. Met de tentoonstelling wordt ook het 100-jarige jubileum van de theatercollectie gevierd.

Bij de tentoonstelling verschijnt bij Waanders Uitgevers de publicatie Monnickendam in Amsterdam door Joël Cahen en zeven anderen.

Amsterdam – Van Gogh Museum 020-5795200 – www.vangoghmuseum.nl **For Vincent's Eyes Only – Tekeningen van Emile Bernard**

t/m 12 januari 2025

Emile Bernard (1868-1941) stuurde 27 tekeningen aan Vincent van Gogh (1853-1890), alleen voor Vincent bedoeld. Daarmee toetste Bernard zijn ideeën bij Van Gogh, want zijn mening vond hij belangrijk. Zo schreef Van Gogh op 26 juni 1888 over Bernards

Afb. 1. Emile Bernard, *Bordeelscène*, 1888, riet- en brushpen, synthetische inkt en waterverf op 'wove papier', 31 x 20 cm. Van Gogh Museum, Amsterdam (Vincent van Gogh Foundation).

tekening 'Bordeelscène': 'Je brief heeft me veel genoeg gedaan – de SCHETS IS HEEL, HEEL INTERESSANT en ik dank je er zeer voor.' (afb. 1). De 27 tekeningen staan voor het eerst bij elkaar, waardoor ze een intieme inblik geven in de artistieke gedachtewisseling tussen de twee vrienden Bernard en Van Gogh.

Afb. 2. Emile Bernard, *Bretonse vrouw met parasol*, 1888. Van Gogh Museum, Amsterdam (Vincent van Gogh Foundation).

Prostitutie als een onderwerp voor moderne kunst was zo'n onderwerp waarover ze discussieerden. Alle kanten van het stedelijke leven zijn te zien, ook de rauwe randjes. Verder het boerenleven in Bretagne (afb. 2), religie en de waarneming van de werkelijkheid tegenover verbeelding.

Het Van Gogh Museum heeft 42 tekeningen van Emile Bernard. Het merendeel is tussen 1886 en 1888 door Bernard aan Vincent geschonken. Van Gogh bewaarde Bernards brieven niet, maar zijn tekeningen wel. Ze zijn voor het eerst in chronologische volgorde te zien. De 22 brieven die Van Gogh aan Bernard stuurde zijn wel bewaard gebleven. Zie daarvoor de website van het Van Gogh Museum (Vincent van Gogh – The letters) met wetenschappelijke achtergrondartikelen over de tekeningen en schilderijen van Emile Bernard in deze tentoonstelling.

Den Haag - Escher in het paleis
070-4277730 – www.escherinhetpaleis.nl
Julie de Graag
t/m 16 februari 2025

Julie de Graag is een van M. C. Eschers talentvolle tijdgenoten. In 2024 is het 100 jaar geleden dat ze overleed. De voorliefde voor de natuur deelt ze met

Julie de Graag, Poes, liggend, 1913, houtsnede.

Escher. Met strakke en rake lijnen heeft De Graag het talent om in haar werk de essentie van de natuur en mens te vangen op papier, in houtsneden van planten, dieren en portretten. Hoewel ze sterk is in zwart-wit, kiest De Graag ook vaak felle kleuren en werkt ze op relatief klein formaat. Haar persoonlijke worstelingen en de impact van de Eerste Wereldoorlog verwerkt ze ook in haar prenten, waarbij ze steeds vaker kiest voor meer verstilde onderwerpen. Bij de Nieuwe Uitgaven is het boek *Bremmerianen* opgenomen, gewijd aan Julie de Graag en haar kring.

Den Haag – KM21 (Fotomuseum)
070-3381133 – www.km21.nl
Magali Reus x T.A.C. Colenbrander – Parallel Bones
t/m 9 maart 2025

Kunstenaar Magali Reus (Den Haag, 1981) zoekt in een duo-tentoonstelling verbinding met T.A.C. Colenbrander (1841-1930). Colenbranders vooruitstrevende grillige en kleurrijke motieven die hij ontwierp voor de Haagse plateelbakkerij Rozenburg sluiten aan bij de nieuwe vormentaal van de art nouveau rond 1900, waarbij de natuur werd teruggebracht tot een vroege vorm van abstractie (afb. 1). De 45 stukken van Colenbrander uit de museumcollectie: tapijten, tapijttekeningen, borden, vazen en biscuitmodellen worden naast Reus' werk op een speciale manier getoond. Magali Reus wordt geïnspireerd door functionele, alledaagse voorwerpen, zoals een lege marmeladepot of een straatlantaarn.

Afb. 1. T.A.C. Colenbrander, *Dekselsvaas Pauw*, 1889, aardewerk, 64 x 21 cm. Kunstmuseum Den Haag.

Ze weet deze objecten met een breed scala aan technieken, van handwerk zoals vlechten, borduren en houtsnijden, tot industriële methoden als poedercoating en 3D-printen volledig te transformeren. Ze verliezen daardoor hun oorspronkelijke functie en krijgen een nieuwe identiteit (afb. 2).

Afb. 2. Magali Reus, *Clementine (Grapes and Feathers)*, 2024, mixed media, 44 x 49 x 44 cm. Courtesy of the artist. Photo Eva Herzorg.

Domburg – Marie Tak van Poortvliet

0118-584618 - www.marietakmuseum.nl
De Israëls-Vader en zoon
 t/m 16 maart 2025

Ter gelegenheid van de 200ste geboortedag van Jozef Israëls (1824-1911) is er een tentoonstelling gewijd aan hem en aan zijn zoon Isaac (1865-1934). Jozef was niet alleen een veelzijdig vertegenwoordiger van de Haagse School en schilder van het zware vissersleven langs de Nederlandse kust, maar ook nauw verbonden met Europese kunstenaarskolonies, het hoofdthema van

Afb. 1. Jozef Israëls, Moederweelde, 1890, olieverf op doek, 106 x 129 cm, SK-A-2597. Rijksmuseum Amsterdam, schenking van de heer en mevrouw Drucker-Fraser, Montreux.

het museum. Jozef Israëls leidde zijn zoon op, die na studies aan de Haagse Academie en de Rijksacademie Amsterdam halverwege de jaren 1880 een progressievere weg

koos en zich aansloot bij de Tachtigers. Onder hun invloed werd Isaac de schilder van de straat, de cafés, cabarets, mode en winkelmeisjes.

Geïnspireerd door een verblijf in Barbizon, zocht Jozef Israëls zijn thema's vaak in het buitenleven en in de kunstenaarskolonies, zoals in Laren. Het schilderij 'Larens tafereel' is een van de

Afb. 2. Isaac Israëls, Bois de Boulogne II, ca. 1903-1905, waterverf op papier, 34 x 47 cm. Particuliere collectie.

indrukwekkende werken uit de collectie van het Rijksmuseum Amsterdam, die in deze najaars- en wintertentoonstelling 2024-2025 in Domburg te zien zullen zijn. Daarnaast presenteert Marie Tak van Poortvliet sfeervolle werken van zowel Jozef als zijn zoon Isaac Israëls uit particuliere

collecties, die nog niet eerder in het openbaar werden getoond. De basis voor deze tentoonstelling was de map met 50 fotogravures van zijn bekendste werken, die ter gelegenheid van Jozef Israëls' 80ste verjaardag in 1904 werd uitgegeven. 25 daarvan zullen eveneens in het museum worden tentoongesteld.

Dordrecht – Dordrechts Museum

078-7708708 - www.dordrechtsmuseum.nl
Zwart op wit. Prentkunst rond 1900
 t/m 12 januari 2025

Een groep jonge, ambitieuze en bevriende kunstenaars - twintigers nog – wisselde met elkaar van gedachten over kunst en de toekomst van de maatschappij. Deze zogenoemde 'Tachtigers', onder leiding van Jan Veth, Willem Witsen en Antoon Derkinderen kwamen samen om te werken en te discussiëren. Daarbij waren ook vrouwen: Thérèse Schwartze, Barbara van Houten, Wally Moes en Etha Fles. Allemaal wilden ze hun innerlijke passies, zoals politieke overtuigingen of religieuze gevoelens aan het papier toevertrouwen. Onder de noemer l'art

Afb. 1. Willem Witsen, Heiwerker, ca. 1888, ets met plaattoon, 16 x 24 cm. Kunsthandel Pygmalion, Maarssen.

Afb. 2. Willem de Zwart, *Vrouw aan tafel*, 1891-1892, ets.

pour l'art, kunst omwille van de kunst, zochten ze naar een nieuwe beeldtaal. Om de 'vergeten' kunst van het etsen opnieuw op de kaart zetten richtten ze in 1885 de Nederlandsche Etsclub op. Kunstenaars als Barbara van Houten en Willem Witsen (afb. 1) besloten zichzelf het etsen aan te leren omdat aan de Rijksakademie in Amsterdam weinig aandacht aan grafische technieken werd besteed. Tussen 1885 en 1896 bracht de club 100 etsen uit van 28 prominente leden als Marius Bauer, Barbara van Houten, Eduard Karsen, Phillip Zilcken en Willem de Zwart (afb. 2). Daarnaast organiseerden ze tentoonstellingen in Amsterdam, Den Haag en New York, met ook werk van buitenlandse kunstenaars.

In de tentoonstelling is ook de techniek van het etsen, met de originele etspers van Witsen, te zien. Bij de tentoonstelling is de publicatie 'Zwart op Wit – De

'peintre-graveurs' van de Nederlandsche Etsclub 1885-1896' door Jaap Versteegh en Suzanne Veldink verschenen.

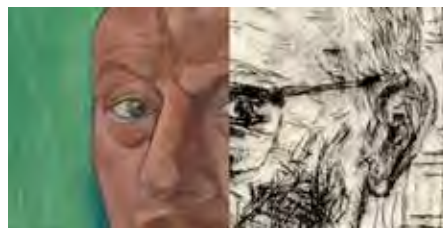
Drachten – Museum Dr8888

0512-515647 - www.museumdrachten.nl

Rinsema & Rusticus

t/m 2 maart 2025

In Museum Dr8888 zijn er twee nieuwe tentoonstellingen. De eerste met werk Thijs Rinsema (1877-1947). De Drachtster Rinsema, haalde samen met zijn broer en dichter Evert, (beide waren ook schoenmaker), de internationaal befaamde kunstenaars Theo van Doesburg en Kurt Schwitters naar Drachten. De collectie is onlangs uitgebreid met enkele tientallen nieuwe werken van Thijs Rinsema, waaronder 23 kleine schilderijen

met bloemstillevens (afb. 1). Een flink aantal werken uit de collectie, waaronder de genoemde 23, verkeert (nog) niet in optimale staat. Daartoe moeten ze nog voor € 350 per schilderij worden schoongemaakt, geres taureerd en ingelijst. Hiervoor loopt de adoptie-actie 'Adopteer een Rinsema'. De adoptant mag zelf een werk selecteren uit de nieuwe aanwinsten. Na de herstelwerkzaamheden komt het schilderij in het museum te hangen met de naam van de weldoener erbij. Na afloop van de tentoonstelling krijgt de adoptant een adoptiecertificaat en een replica van 'zijn/haar' werk. Het origineel blijft in het museum. Als u een van

Afb. 1. Thijs Rinsema, *Bloemstillevens*, olieverf op karton, ongedateerd. Collectie Museum Dr8888.

de adoptanten wil zijn, stuur dan een email naar conservator Annemieke Keizer:

a.keizer@museumdrachten.nl.

De andere tentoonstelling is gewijd aan de Friese kunstenaar Jaap Rusticus (1913-1972). Hij maakte aquarellen, etsen, houtsneden, olieverfschilderijen en beelden (afb. 2).

Afb. 2. Jaap Rusticus, *Jongetje met kraai*, olieverf op paneel, ongedateerd. Particuliere collectie.

Rusticus was lid van de expressivistische kunstenaarsgroep Yn 'e Line. Na het uiteenvallen van de groep ging Rusticus zijn eigen weg, en maakte veel grafiek. Zijn kunstenaarscarrière eindigde abrupt toen hij in 1972 door een windhoos op Ameland omkwam.

Eelde (Dr.) – Drents Museum De Buitenplaats

050-3095818 - www.museumdebuitenplaats.nl

Power to the flower - Bloemen in de art nouveau

t/m 6 april 2025

Zie voor meer informatie over de tentoonstelling het artikel van Annemiek Rens, elders in dit nummer, en het verslag met foto's van de VVNK-excursie die leden zaterdag 26 oktober jl. brachten aan de tentoonstelling 'Power to the flower' in Drents Museum De Buitenplaats in Eelde.

Jo Daemen (ontwerp), Jacoba Craamer (muziek), De Crocusjes, ongedateerd. Drents Museum (collectie R. Aardse), aangekocht met steun van de Stichting Beringer Hazewinkel.

Gorcum – Gorcums Museum

0183-632821 - www.gorcumsmuseum.nl

Bewonderenswaardig - Schilderkunst uit de 17e en 19e eeuw – Van Bloemaert tot Breitner

t/m 12 januari 2025

Voor het eerst is de collectie van de particuliere verzamelaar Bart Biemans met ruim zestig schilderijen in zijn geheel te zien. Hoewel de tentoonstelling voor een deel buiten 'onze periode' van 1880 tot 1940 valt, is er toch veel te beleven. Er is een grote verscheidenheid aan schilderijen en in een verrassend overzicht van verschillende stijlen. Het deel over de 19e en 20e eeuw biedt met name stadsgezichten,

landschappen en bloemstillevens, zoals dat van Floris Verster (afb.). Kunstenaars uit de 19e eeuw bewonderden de kunst uit de 17e eeuw, maar zorgden onder invloed van de Romantiek en het Impressionisme ook voor vernieuwing. Er is werk van onder anderen George Breitner, Constant Gabriël, Jacob Maris, Hendrik Willem Mesdag, Andreas Schelfhout, Floris Verster en Jan Hendrik Weissenbruch.

Floris Verster, *Witte rozen in een vaas van Chris Lanooij, 1925*, olieverf op doek. Collectie Bert Biemans.

Groningen – Groninger Museum

050-3666555 - www.groningermuseum.nl

Hoe van Gogh naar Groningen kwam

t/m 5 mei 2025

In het Groninger Museum werd ruim 125 jaar geleden een van de grootste

Afb. 1. Vincent van Gogh, *Zelfportret, 1887*, olieverf op karton, 42 x 34 cm.

Afb. 2. Jan Toorop, *Landschap Ardenen*, 1902, olieverf op doek. 36,5 x 40,5 cm. Collectie Stichting J.B. Scholtenfonds, bruikleen Groninger Museum.

tentoonstellingen van Vincent van Gogh (afb. 1) georganiseerd. De huidige tentoonstelling vertelt hoe eigenzinnige Groningers en ondernemende studenten vanaf 1896 de moderne kunst naar het Noorden brachten. Hij gaat dan ook over veel meer kunstenaars dan Van Gogh alleen. Groningen was eind 19e eeuw een stad vol nieuwe gebouwen en ideeën. Er was een nieuw hoofdstation, en de Stadsschouwburg en het Groninger Museum voor Oudheden werden gebouwd. Om de kunstwereld flink op te schudden organiseerden in 1896 en 1897 zes studenten van de Rijksuniversiteit Groningen, onder wie de later wereldberoemde historicus Johan Huizinga, acht opzienbarende tentoonstellingen in het Groninger Museum. Een sleutelmoment voor de ontwikkeling van de moderne kunst. Zo wordt in de tentoonstelling – net als in 1896 – werk getoond van Jan Toorop (afb. 2), Belgische symbolisten en Franse prentkunstenaars,

onder wie Henri de Toulouse-Lautrec: allemaal vernieuwers. Ook Johanna van Gogh-Bonger was een kernfiguur: de 128 werken van Van Gogh die in Groningen werden tentoongesteld kwamen hoofdzakelijk uit haar collectie. Invloedrijke Groningse hoogleraren, zoals Gerard

Heymans, begonnen daarna op advies van ‘kunstpaus’ H.P. Bremmer kunst van Van Gogh te verzamelen. Een essentiële impuls voor het kleurrijke palet van De Ploeg. Docenten van kunstacademie Minerva zagen het belang van Van Gogh en gaven dat door aan kunstenaars van De Ploeg, zoals Henk Melgers (afb. 3). Bij de tentoonstelling is bij

Afb. 3. Henk Melgers, *Zelfportret Henk Melgers*, 1923, olieverf op doek, 60,3 x 50,2 cm. Collectie Stichting De Ploeg, bruikleen Groninger Museum.

WBooks het gelijknamige boek ‘Hoe Van Gogh naar Groningen kwam’ verschenen, door Anneke de Vries (red.), Belle de Rode en gastconservator Mariëtta Jansen.

Heerenveen/Oranjewoud – Museum Belvédère

0513-644999 - www.museumbelvedere.nl

Het gedroomde museum I – De eigen collectie als reflectie

t/m 12 januari 2025

Tinus van Doorn, Liggend naakt, 1934, 102 x 122 cm, olieverf op doek. Museum Belvédère, Heerenveen.

In het kader van het twintigjarig bestaan van Museum Belvédère wordt de collectiepresentatie voor het eerst uit particuliere collecties aangevuld met bruiklenen in verwante stijlen. Om de eigen collectie steeds met frisse blik te kunnen beoordelen, wisselt het museum zijn collectiepresentaties drie tot vier keer per jaar en vult deze aan met werk van gastexposanten. Dat leidt tot verrassende samenstellingen. In de tentoonstelling ‘Het gedroomde museum I’ worden hoogtepunten uit de eigen collectie, zoals van Tinus van Doorn (1905-1940) (afb.), Gerrit Benner en Johan Altink, uitgebreid met

schilderijen van Wobbe Alkema, Else Berg, Edgar Fernhout, Leo Gestel, Frieda Hunziker, Bart van der Leek, Lou Loeber, Albert Marquet, Piet Mondriaan, Jan Schoonhoven, Jan Sluijters, Sjoerd de Vries, Hendrik Werkman en vele anderen. Het is de bedoeling dat in een vervolgtentoonstelling, 'Het gedroomde museum II', werk uit andere musea met werk uit de eigen collectie wordt gecombineerd.

Honselersdijk (Z-H) - Westlands Museum

017-4621084 - www.westlandsmuseum.nl
Tussen Kunst en Reclame – Kleurrijke affiches voor groenten en fruit
 t/m mei 2025

Deze tentoonstelling geeft op het snijvlak van kunst en reclame een boeiend overzicht van de ontwikkeling van affichekunst tussen 1920 en 1970 aan de hand van de affiches van het Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen (CBT). Daarnaast wordt de ontwikkeling van de affichekunst in beeld gebracht met iconische affiches van bijvoorbeeld Philips en de Nederlandse Spoorwegen. In de historische tuin achter het museum bevindt zich een zeer grote variatie aan bloemen, groenten, fruitbomen en kruiden - en de oude druivenkas en fruitmuur. Zie ook de rubriek Uitgelicht in dit nummer.

Laren – Singer Laren

035-5393939 - www.singerlaren.nl
Een nieuwe kijk – Hoogtepunten uit de collectie van Singer Laren
 t/m 11 mei 2025

Afb. 1. Else Berg, *Circus*, ca. 1927, olieverf op doek, 63 x 73 cm. Singer Laren, schenking Collectie Nardinc.

Aan de hand van thema's, zoals de rol van vrouwen en verhalen van beeldbepalende verzamelaars, laat het museum hoogtepunten zien van het Nederlands impressionisme en modernisme. Daarnaast krijgt de grootste deelcollectie van het museum, bestaande uit werken op papier, meer aandacht. 'Een nieuwe kijk' presenteert publiekslievelingen én zelden getoonde werken op geheel nieuwe wijze. Verzamelaarster Anna Singer-Brugh, stichtte ter nagedachtenis aan haar man, de schilder William Henry Singer, in 1956 Singer Laren op. Hun kunstverzameling is door de jaren heen aangevuld. Ook in Singer Laren kwamen de vrouwen in de kunstwereld, of ze nu maker, model, verzamelaar, schenker, opdrachtgever of professional waren, er bekaaid af. Slechts 9% van alle werken in Singer is gemaakt door vrouwelijke kunstenaars. Er zijn nog

Afb. 2. Piet Mondriaan, *Oostzijdse molen*, circa 1906-1907, olieverf op doek, 51 x 77 cm. Singer Laren, langdurig bruikleen uit particulier bezit.

wat stappen te maken, aldus het museum. In 'Een nieuwe kijk' maakt de bezoeker kennis met een aantal bijzondere en vooruitstrevende vrouwen als Else Berg (afb. 1), danseres Gertrud Leistikow, en feministe en schildersmodel Tonia Stieltjes. Een primeur in de collectiepresentatie is het gerestaureerde schilderij 'Oostzijdse molen' van Piet Mondriaan (afb. 2). Tot voor kort was dit vroege gezicht op het Gein alleen bekend van een vage zwart-witfoto.

Nunspeet – Noord-Veluws Museum
0341-250560 - www.noord-veluws-museum.nl

Verdroomd impressionisme – Edzard Koning

14 december 2024 t/m 1 juni 2025

Al in 1886 trok schilder en illustrator Edzard Koning (1869-1954) met studievrienden naar Nunspeet om nieuwe ongerepte plekken waar het leven eenvoudig en puur was te zoeken. Van 1904 tot 1918 woonde Edzard in Nunspeet. Hier maakte hij dromerige impressionistische schilderijen die een vreedzaam beeld van het harde bestaan

Edzard Koning, Jonge vrouw met hoed in tuin met bloeiende rododendrons, rond 1910. Gemeente Nunspeet, particuliere collectie.

geven. Zijn alledaagse taferelen stralen vooral rust uit. Vanuit Nunspeet, en later vanuit Voorthuizen, toont Edzard zijn liefde voor de boomrijke omgeving van de Veluwe in een ruime collectie van litho's, gekleurd krijt, aquarel en olieverf. De schetsen in de vrije natuur (en plein-air) werkte hij in zijn atelier vaak tot precies werk uit. Rond 1900 kreeg Edzard Koning bekendheid als illustrator van 'De kleine Johannes' van Frederik van Eeden en van vier Verkade-plaatjesalbums over de natuur, met teksten van Jac. P. Thysse. De tentoonstelling geeft een uitgebreid overzicht

van het oeuvre van Edzard Koning, maar ook van zijn bekendere broer Arnold Koning. Onze VVNK-vriendin Elisabeth Yates-Koning schreef in Rond 1900 2022 nr. 1 een beeldend verhaal, getiteld 'Het kunstenaarspad van mijn opa Edzard Koning'.

Otterlo – Museum Kröller-Müller

0318-591243 - www.krollermuller.nl

Zoeken naar zingeving

t/m 11 mei 2025

'Geest en materie zijn één' was het levensmotto van kunstverzamelaar Helene Kröller-Müller (1869-1939). Na een lange zoektocht naar spiritualiteit en zingeving vindt Helene op 36-jarige leeftijd in de kunst de sleutel tot haar ziel. Via H.P. Bremmer raakt zij in de ban van de filosofie van de 17e-eeuwse filosoof Spinoza, en leert Helene ook het werk van de dan nog onbekende Vincent van Gogh waarderen en begrijpen. Veel bezoekers van het Museum zullen de relatie met spiritualiteit en filosofie niet meteen

Afb. 1. Jan Sluijters, Compositie (aardse en hemelse liefde), ca. 1912, olieverf op doek, 95 x 107,5 cm. Kröller-Müller Museum, Otterlo.

zien. Toch is het een van de belangrijkste fundamenteën van de collectie. De toeschouwer volgt haar reis langs kunstenaars en stromingen, filosofie en spiritualiteit. Met als bestemming een museum als een centrum voor geestelijk leven in de rust van de natuur. De tentoonstelling nodigt uit tot eigentijds filosoferen over het leven en kunst van onder anderen

Vincent van Gogh, Johan Thorn Prikker, Jan Toorop, Odilon Redon, William Degouve de Nuncques, Pierre Puvis de Chavannes, Jan Sluyters (afb. 1), Charley Toorop, Piet Mondriaan en van beeldhouwers als John Rädicker en Johan Coenraad Altorf (afb. 2).

Afb. 2. Johan Coenraad Altorf, Monnik, 1919, coromandelhout, 73 x 20,3 x 16 cm. Kröller-Müller Museum, Otterlo. Foto: Marjon Gemmeke.

Otterlo – het Nederlands Tegelmuseum

0318-591519- www.nederlandstegelmuseum.nl

Hier wordt gewerkt – Beroepen op tegels

t/m 23 februari 2025

Grote aandacht voor het dagelijks leven is van oudsher vaak te zien als zelfstandig onderwerp op tegels, met figuren die een

ambacht tonen. Winkelinterieurs werden in het begin van de 20ste eeuw soms voorzien van kleurrijke tegeltableaus die een heel geïdealiseerd beeld oproepen van de herkomst van de handelswaar, vaak met jonge en tevreden landlieden in een mooi landschap. De expositie toont tegels en tableaus van het museum en uit particuliere collecties, in combinatie met foto's van winkels en gevels waar de tegels nog op de oorspronkelijke plaats zitten.

Voorschoten – Museum Voorschoten
071-5616242 – www.museumvoorschoten.nl

Theo van Hoytema

t/m 23 februari 2025

Theo van Hoytema (1863-1917) is vooral bekend geworden door zijn kalenders en prentenboeken met vogels. Zijn oeuvre verscheen vooral in lithografie-

HET VERHAAL VAN VOORSCHOTEN

THEO VAN HOYTEMA
20 NOVEMBER 2024 – 23 FEBRUARI 2025
KLEINE ZAAL

Museum Voorschoten
Voorstraat 17

sche druk. Museum Voorschoten heeft werk van hem in de collectie, want er is een link met het dorp: Van Hoytema heeft in zijn jonge jaren met een aantal broers en zussen op Klein Stadwijk gewoond, een landhuis even buiten het dorpscentrum. Een schetsboekje, souvenir van zijn Voorschotense tijd, is op de expositie te zien. Als echte art nouveau-artiest hield Van Hoytema zich ook bezig met kunstnijverheid. Hij ontwierp niet alleen decoraties voor aardewerk en meubels, maar voerde ze ook zelf uit: hij was een begaafd houtsnijder. Enkele voorbeelden worden getoond. Verder is het op deze kleine tentoonstelling vooral genieten van de prachtige vogelplaten!

Woerden – Stadsmuseum Woerden

0348-431008 - www.stadsmuseumwoerden.nl

Leo Gestel – Gustave De Smet, vluchtelingen en zielsverwanten

t/m 9 februari 2025

Bij het uitbreken van WO I zocht de Vlaamse kunstenaar Gustave De Smet zijn toevlucht in het neutrale Nederland. Het is 110 jaar geleden dat hij warm welkom werd geheten door Leo Gestel en zijn netwerk van vooruitstrevende, modernistische kunstenaars.

Jaren later, als De Smet weer is teruggekeerd naar België, ving hij Gestel op toen deze vluchtte voor zijn relatiecrisis. Door de jaren heen beïnvloedden de

kunstenaren elkaar zowel in stijl als onderwerpkeuze en vonden ze elkaar in hun idealen en visie op het kunstenaarschap. Bovenal hebben ze een levenslange vriendschap.

Ze worden gezien als belangrijke vernieuwers in de beeldende kunst. Gestel (1881-1941) als een van de groten binnen het Nederlandse modernisme en De Smet (1877-1943) als een kopstuk van het Vlaams expressionisme.

Vanwege het huidige vluchtelingenvraagstuk nodigt Stads- museum Woerden lokale én gevluchte amateurkunstenaars uit om samen nieuwe kunstwerken te maken. het museum hoopt dat er uit deze samenwer-

king nieuwe vriendschappen ontstaan, en is er -net als bij Gestel en De Smet- sprake van wederzijdse beïnvloeding.

Bij de tentoonstelling verschijnt het gelijknamige boek van Hans Hagen.

Gustave De Smet, De Herberg, 1925, potlood en gouache op papier, 74,2 x 55,3 cm. Museum De Fundatie, Zwolle en Heino/Wijhe.

TENTOONSTELLINGSAGENDA KORT

Tentoonstellingen reeds besproken in eerdere uitgaven van de Rond1900. Check de website voor u op pad gaat!

Amsterdam – Museum Het Schip

020-6868595 - www.hetschip.nl

Het Paradijs van de Arbeider: Tuindorpen en Tuinsteden

t/m 27 juli 2025

Arnhem – Museum Arnhem

026-3031400 - www.museumarnhem.nl

Radicaal - vrouwelijke kunstenaars en modernisme 1910-1950

t/m 5 januari 2025

Bergen – Museum Kranenburgh

0725898927 - www.kranenburgh.nl

In de rug van de zee – Honderd jaar verbeelding van het landschap in en rond Bergen

t/m 11 mei 2025

Den Haag – Museum Panorama Mesdag

070-3106665 - www.panorama-mesdag.nl

Smaakmakers van de 19e eeuw

t/m 2 maart 2025

Doesburg – Lalique Museum

0313-471410 - www.laliquemuseum.nl

Van Jan Toorop tot Kees van Dongen

t/m 22 juni 2025

Edam – Edams Museum/Steenen Coopmanshuys

029-9372644 - www.edamsmuseum.nl

Naar levend model – uit de schetsboeken van 'Edammer schilders' en meer

t/m 9 maart 2025

Roden (Dr.) – Museum Havezate Mensinge in Roden

050-5015030 - www.mensinge.nl

Cornelis Jetses – Meer dan Ot en Sien

t/m 5 januari 2025

Schiedam - Stedelijk Museum Schiedam

010-246 3666 - www.stedelijkmuseumschiedam.nl

Adya en Otto - Pioniers van de avant-garde

t/m 2 maart 2025

HET SNOUCK VAN LOOSEN PARK IN ENKHUIZEN

Christine van Marle

Het tuindorp Snouck van Loosenpark in Enkhui-zen, vlakbij het station, bestaat uit 50 arbeiderswoningen en een opzichterswoning en is aangelegd in 1895 – 1897. Het is in vergelijking met andere tuindorpen heel ruim opgezet in een parkachtige omgeving en ook de huizen zijn zeer ruim.

Het tuindorp is genoemd naar Margaretha Maria Snouck van Loosen, die in 1885 overleed als laatste telg uit een zeer rijk Enkhuizer regentengeslacht. Uit haar erfenis werd een fonds gevormd, waaruit onder meer de bouw van deze arbeiderswoningen werd bekostigd, zoals zij testamentair had bepaald. Voorwaarde was dat de gemeente EnkhuiZEN daarvoor grond ter beschikking zou stellen. Dat gebeurde: speciaal voor dit bouwproject werd een haven gedempt.

Het testament bevatte eisen aan de woningen, voorzieningen en omgeving. Dit alles tegen lage huurprijzen en bedoeld voor 'lieden die ondanks voortdurende noeste arbeid geen woning kunnen betalen maar wel verdienen'. Door de ruime financiële middelen kon dit tuindorp veel ruimer en met meer voorzieningen worden aangelegd dan andere tuindorpen uit deze tijd. Zo zijn alle woningen onderkelderd en beschikken ze over een voor- en achtertuin, een wastafel op een slaapkamer en een toilet binnen.

De woningen zijn ontworpen door architect C.B. Posthumus Meyjes, die bij meerdere projecten van het Snouck van Loosenfonds betrokken

was. Voor het ontwerp van het park werd de bekende landschapsarchitect H. Co-pijn aangetrokken. Copijn ontwierp het park in een late landschapsstijl met een sterke afwisseling in beplanting en het gebruik van open ruimten met elementen als een zonnewijzer en een brug. De huizen zijn ontworpen in de in die tijd gebruikelijke eclectische stijl. Vrijwel alle ontwerpen van beide heren zijn inmiddels aangewezen als rijksmonument. Dat geldt ook voor het Snouck van Loosenpark, zowel het complex als alle losse elementen (de huizen, de landschapsinrichting, de poort, het watervogelhuis etc.) zijn aangewezen als rijksmonument.

Het Snouck van Loosenpark wordt gezien als een van de eerste sociale woningbouwprojecten.

Ook nu nog is het sociale woningbouw. Toen het fonds – door de testamentair vastgelegde lage huren – in de jaren 70 in de problemen kwam, is de gemeente met steun van het rijk te hulp geschoten vanwege het belang om het als geheel te behouden. De grond is nu van de gemeente en de huizen van woningbouwcorporatie Vestia.

foto's Eddy Engelsman

... EN DAN NOG DIT

FOUTE 'BULL'

Eddy Engelsman

Toen hij 21 jaar was schilderde Paulus Potter (1625-1654) zijn 'Stier', een iconisch schilderij van ruim drie bij twee meter (afb.). Het is een zeer realistisch werk. Zelfs de kleinste details, zoals het kikkertje, de vliegen en de stierenvlaai ontbreken niet. Het schilderij wordt momenteel in het Mauritshuis gerestaureerd. Oude restauraties worden weer ongedaan gemaakt en het zal er straks weer tiptop uitzien. De restauratoren zullen de anatomische 'fouten' van Potter vast niet herstellen. Vanzelfsprekend mag dat niet, maar het zou helemaal niet zo gek zijn, want er is namelijk nogal wat mis aan die stier. Ondanks zijn gedetailleerdheid blijkt hij helemaal niet zo realistisch te zijn. Een beetje veeboer kan je uitleggen dat de stier een samenraapsel is van verschillende dieren van verschillende leeftijd. De halskwab, de horens, de poten en de billen zijn van een jong rund, terwijl het gebit en de forse schouders van een volwassen beest zijn. Potter baseerde zich in zijn atelier waarschijnlijk op zijn schetsen die hij in de open lucht van verschillende dieren had gemaakt. Het is Potter daardoor ook niet gelukt de te dunne achterpoten op de juiste plaats zetten. Toch zien we direct in het beest een levensechte stier.

Iets soortgelijks gebeurde enkele eeuwen later. De kunstschilder Jos Rovers (1893-1976) ontwierp namelijk een hardloper voor affiches op linnen (62x100 cm) voor de Olympische Spelen in Amsterdam in 1928. In dit plaatje zie je direct dat het een levensechte hardloper is.

Maar met de vier 'poten' van het menselijk lichaam is toch iets mis. Als je goed kijkt blijkt de loper een telganger te zijn (afb.). Probeer het zelf maar eens uit. Steek -net als op de afbeelding tijdens het lopen tegelijkertijd je linkerarm en -been naar voren, en

doe je rechterarm en -been naar achteren. Je komt bijna niet vooruit, en een Olympische medaille win je zeker niet! Pas nadat 10.000 affiches verspreid waren kreeg een lid van het Olympisch Comité in de gaten dat er iets fout zat. De meeste affiches zijn teruggehaald en vernietigd, maar kennelijk niet allemaal. Onlangs bracht deze affiche op een veiling € 9.600 op. Kennelijk hoeven fout geportretteerde mensen en dieren de (kunst)waarde niet in de weg te zitten.

